

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Маріонеткові радянські республіки на території України в 1917–1921 рр.

студента IV курсу, групи СОІ–42
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Грицканюка Василя Васильовича
Керівник:

Королько Андрій Зіновійович
кандидат історичних наук, доцент
Рецензент:

Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна
кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Маріонеткові республіки Півдня та Сходу України в 1918-1920-х рр.	7
РОЗДІЛ 2. Передумови, причини і наслідки утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки в 1920 р.	25
РОЗДІЛ 3. Теоретична складова у вивченні просторової компетенції на уроках історії в школі	49
РОЗДІЛ 4. Методичний інструментарій для вивчення проблем радянських квазідержав на уроках історії в старших класах	57
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Починаючи з розпаду СРСР, пострадянський простір став ареною як потужних соціально-політичних процесів, так і нещадних бойових дій. Починаючи з Придністров'я і закінчуючи Кавказом та Україною, росія змогла утворити шість невизнаних маріонеткових квазідержав. Усі вони – точки напруги, які не дозволять Грузії, Молдові, Україні та донедавна Азербайджану і Вірменії розвиватись незалежно від волі Москви, жити власним соціально-економічним та громадсько-політичним життям, мати власний геополітичний курс, який би керувався лише волею народів. З початку повномасштабної війни росії проти України в 2022 р. було як мінімум кілька спроб утворити на півдні та сході нашої держави нові проросійські квазідержави. Однак, для нас це вже не було в новинку – перші квазідержави такого зразка російський більшовизм організував в Україні ще в 1918–1920 рр. Найбільш відомою з них є Галицька Соціалістична Радянська Республіка (ГСРР), яка і сформувала перші враження пересічних галичан про комунізм та його справжню сутність у липні – вересні 1920 р.

Актуальність роботи підсилюється тим, що в умовах сучасних викликів 11-річної російсько-української війни (2014–2025) вагомим є формування історичних аналогій між радянськими квазідержавами в 1917–1921 рр. та новітніми ЛДНР на території нашої держави для того, аби після нашої перемоги в громадян України ніколи не було спокуси повірити в будь-які ідеї, які несе за собою московським імперіалізм. Для закладів ЗЗСО ця тема є надзвичайно ваговою як в контексті вивчення просторової компетенції, так і з огляду на протидію російським фейкам та маніпулятивній інформації про історію України в соцмережах. Важливим є формування того інструментарію методів та прийомів, який підсилюватиме глибше усвідомлення географічного простору в часі, сприятиме покращенню громадянської свідомості та законослухняної поведінки в майбутньому.

Об'єктом дипломної роботи є маріонеткові радянські держави на території України в 1917–1921 рр., вивчення їх у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дипломної роботи є процеси формування та краху прорадянських маріонеткових республік і вагомість вивчення цих формувань на уроках історії в закладах загальної середньої освіти.

Мета дипломної роботи – здійснити комплексне дослідження проблем прорадянського нелегітимного державного будівництва на території України в 1917-1921 рр. у кореляції з сучасними процесами та донесення цієї інформації на уроках історії в ЗЗСО.

Виходячи з поставленої мети автор дипломної роботи ставить перед собою наступні **завдання**:

- дослідити проблему утворення квазідержав на Наддніпрянщині в 1918–1919 рр.;
- проаналізувати причини появи і краху ГСРР в 1920 р.;
- здійснити кореляцію проблеми з сучасними квазідержавами на території колишнього СРСР і зосередити рецепт її вирішення на прикладі Нагірного Карабаху;
- виокремити методичний інструментарій для роботи над обраною нами темою на уроках історії України та в позаурочній активності учнів в закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки обмежуються 1917 – 1923 рр. Верхня межа – 1917 – 1919-й рр. – обумовлена утворенням квазідержав на Наддніпрянщині та в Криму, Нижня межа – 1920 – 1923 рр. – обумовлена появою ГСРР в липні – вересні 1920 рр. та часом завершення галицького питання рішенням амбасадорів Ліги Націй від 15 березня 1923 р. про передачу мандату на Східну Галичину Польщі.

Для більш повного дослідження теми автор в окремих випадках виходить за межі визначених хронологічних рамок для того, щоб сформулювати порівняльну характеристику сепаратизму в Україні на прикладі минулого та сучасного.

Географічні межі окреслюються територією Східної Галичини, Одещини, Криму та Донецько-Криворізького басейну.

Теоретико-методологічні засади дипломної роботи. При написанні роботи автор дотримувався принципів історизму, всебічності, об'єктивності,

системності, узагальнення та порівняння. В роботі використовуються загальнонаукові і спеціально наукові методи дослідження: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Джерельна база дипломної роботи. Під час підготовки написання роботи були опрацьовані архівні матеріали з чотирьох архівних установ України: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) [6; 7], Центрального державного архіву громадських об'єднань та українців (ЦДАГОУ) [8], Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.) [5], Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) [1; 2; 3; 4], які відображають проблематику мовою архівно-кримінальних справ, поліцейських звітів і офіційних нормативно-правових актів прорадянських квазідержав 1917–1921 рр. Окрім газетної періодики [11], також використані і мемуари очевидців тогочасних подій Н. Гірняка [9] та І. Сірка [10].

Стан наукової розробки. Обрана нами проблема була предметом зацікавлень таких дослідників як П. Арсенич [12], С. Асланов [13], А. Бойда [20; 21], В. Великочий [22], В. Верига [23], Т. Галицька-Дідух [24; 25], С. Дерев'янка [30; 31], М. Ковальчук [42; 43], М. Литвин [45; 46], Р. Найдюк [50], В. Солдатенко [56; 79], Б. Тищик [58; 59], В. Шабельніков [64], А. Шишко [66] та ін. Методично робота підсилена працями В. Власова [86-87], Л. Гуцала [], І. Іванова [89], О. Пометун [90-91] та ін.

Наукова новизна дипломної роботи. Здійснена комплексна спроба дослідити проблему квазідержав на території України в 1918–1921 рр. з метою порівняння з сучасними проросійськими квазідержавами на теренах колишнього СРСР. Запропонований власний погляд на методичний інструментарій для роботи над темою на уроках історії в школі у старших класах.

Практичне значення отриманих результатів дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-

дослідницькій, навчальній та культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення стануть необхідними для його залучення на уроках історії та в позаурочний час в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні положення роботи апробовано на Міжнародній науковій конференції «На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять», присвяченій 110-й річниці початку Великої війни 1914–1918 рр. (м. Чернівці, 27–28 вересня 2024 р.) За результатами цієї конференції було випущено збірних тез, де опублікована стаття автора дипломної роботи [27].

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (92 позиції) та восьми додатків і піддодатків. Основний обсяг роботи становить 73 сторінки, загальний – 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1. Маріонеткові республіки Півдня та Сходу України в 1918–1920-х рр.

Споглядаючи на події в Криму лютого-березня 2014 р. та на перебіг усіх операцій в зоні АТО-ООС на Донбасі 2014–2021 рр., бачимо багато аналогій з минулим. Так, все відбувається за звичним для московитів сценарієм з проголошення фіктивних державних утворень у Придністров'ї, Абхазії, Нагірнім Карабасі та Південній Осетії. Якщо події 1990-х рр. на Кавказі, в тому числі в Чечні, і Придністров'ї були для нас умовно десь далеко, то події серпня 2008 р. у Грузії уже було чітким попереджувальним сигналом – ми наступні. Так, 2008 р. це першочергово рік всесвітньої економічної кризи, а для України – надскладної внутрішньополітичної ситуації, зокрема апробовувалась модель парламентсько-президентської республіки. Через відсутність балансу між президентом та Верховною Радою України ми втратили пильність, яка коштувала нам реваншу проросійських сил в 2010 р.

Те, що ми пережили у 2014 р., – це невраховані помилки минулого, де зокрема росією за однотипним сценарієм облаштовувались на карті колишнього СРСР шість проросійських квазідержав (Придністровська Молдавська Республіка, Республіка Арцах (Нагірний Карабах), Республіка Абхазія, республіка Південна Осетія, ДНР та ЛНР). Однак, справжні корені зла тягнуться ще з далекого грудня 1917 р. – саме тоді глава уряду радянської росії В. Ленін зазнав поразки, коли намагався в легітимний спосіб (через переобрання) захопити важелі управління в Україні, які належали Українській Центральній Раді (УЦР) [24, с. 29].

Не досягнувши бажаного, 4 (17) грудня 1917 р. більшовицька Москва надіслала «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до української ради», де окрім визнання Української Народної Республіки (УНР), було висунуто до неї низку вимог: не пропускати жодні військові частини на Дон до генерала О. Каледіна; зупинити роззброєння і віддати зброю червоногвардійським частинам; відмовитись до дезорганізації лінії фронту в

Україні; сприяти більшовикам у боротьбі з «контрреволюціонерами» [див. додаток А].

5 (18) грудня 1917 р. уряд УНР рішуче відкинув ультиматум і заявив, що це втручання Москви у внутрішні українські справи. Зауважимо, що у м. Києві 4–6 грудня 1917 р. проходив Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів, який рішуче засудив ультиматум як замах на УНР та й на загал – підтримав УЦР. 7 (20) грудня генеральний секретаріат УНР направив московській стороні лист з восьми пунктів, які підписали В. Винниченко і С. Петлюра [67, с. 189].

Згодом це стало приводом для того, щоб у м. Харкові відбувся 1-й всеукраїнський з'їзд рад 11–12 (24–25) грудня 1917 р. Тут була проголошена перша нелегітимна Українська Народна Республіка Рад (УНР-Р) як складова РСФРР. Це утворення не лише визнало над собою владу радянської Ради народних комісарів (РНК) на чолі з В. Леніним, а й поширило дії московських декретів на контрольовану більшовицькими військами територію. Утворення Центрального виконавчого комітету (ЦВК) рад УНР з 41 особи, з яких 35 комуністів, а згодом, 17 (30) грудня того ж року, Народного секретаріату (уряду) і завершило формування першої радянської влади в Україні. Того ж дня маріонетковий український радянський уряд у м. Харкові попросив збройної підтримки в російській РНК, адже попередньо радянська УНР оголосила війну УЦР [43, с. 27–29].

Подібну ситуацію спостерігаємо через 104–105 років по відношенню до колишньої УРСР – незалежної держави Україна – в грудні 2021 – лютому 2022 р. Зокрема, рівно через 104 роки після ультиматуму Леніна-Троцького, 17 грудня 2021 р. російська влада опублікувала низки вимог до країн Західної демократії щодо безпекових гарантів через договори з НАТО і США. Пропозиції Кремля включали в себе повну заборону для України і пострадянських держав вступ у НАТО (винятком були лише три балтійські держави, які ще з 29 березня 2004 р. є членами альянсу. – В. Г.). Також ці угоди, на думку В. Путіна, могли передбачати повне згортання розширення альянсу в Центрально-Східній Європі, в тому числі і

новий контингент та посилене озброєння для бригад альянсу. Висунуті вимоги – це типовий страх Кремля перед потенційним розширенням НАТО у випадку прийняття України і Грузії до складу альянсу [73]. Даний ультиматум не одразу був відкинутий – це було зроблено лише після кількох раундів переговорів 26 січня 2022 р. Того дня В. Путіну відмовило і НАТО, і влада США [80].

Як 24 лютого 2022 р., так і 25 грудня 1917 р. (7 січня 1918 р.), це не зупинило Кремль від наступу на Україну як державу. Однак, якщо 24 лютого 2022 р. наказ віддавав президент рф В. Путін, то такий наказ більшовицьким військам віддав українець за походженням, комісар «по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії» Володимир Антонов-Овсієнко. Як це не дивно, в обох випадках накази віддавали люди з іменем Володимир і відповідно 17 грудня в 1917 і 2021 рр. росіяни висували власні ультиматуми щодо України. Що вагомо – для легітимізації своєї влади як більшовики, так і сучасна російська федерація попередньо утворювала маріонеткові республіки.

Якщо на Кавказі це були Абхазія, Південна Осетія та Нагірний Карабах (Арцах), то на території України або поблизу неї були анексовані Автономна Республіка Крим (на кілька днів фіктивна нелегітимна республіка Крим. – *В. Г.*), «ДНР», «ЛНР» і т. зв. Придністровська Молдавська республіка на території Республіки Молдова, то у 1917–1920 рр. нелегітимні більшовицькі територіальні формування в Україні майже збігались з пострадянськими аналогами. Зокрема, протягом 1917–1920 рр. були створені Донецько-Криворізька радянська республіка (ДКРР), Одеська народна республіка, Радянська республіка Таврида, Миколаївська трудова соціалістична комуна і Галицька Соціалістична Радянська Республіка (ГСРР) з центром в м. Тернопіль [24, с. 31–32]. Оскільки проблема утворення галицького соціалістичного експерименту в 1920 р. на територіях окупованих більшовиками нами виділена в окремий розділ, слід зосередити увагу на перших із чотирьох названих нами українських радянських квазідержав.

Утворення Донецько-Криворізької республіки в лютому 1918 р. мало за собою передісторію. Зокрема, після повалення Тимчасового уряду в м. Петрограді 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. питання української соборності стало знову

актуальним. В тексті Третього універсалу УЦР (7 листопада 1917 р.) вказувалось, що «Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини» [6, арк. 185 а].

Паралельно з ухваленням Третього універсалу УЦР серед локальних більшовицьких еліт виринає ідея щодо утворення ДККР. Вона була співзвучна з ідеями більшовиками Лівобережжя про те, що Донецький і Криворізький промислові басейни буцім-то мають суттєві відмінності у порівнянні з іншими регіонами України. Також, більшовики акцентували увагу на проблемності регіону і пропонували вирішити питання через проведення референдуму. Багато в чому це нагадує проведення псевдореферендуму в Криму (16-18 березня 2014 р.) та «референдуму» на Донбасі (11 травня 2014 р.), які були ініційовані проросійськими бойовиками, відбувались без присутності українських і іноземних спостерігачів та були заздалегідь сфальсифіковані Москвою [31, с. 257–258]. Аналогічним чином такі нелегітимні плебісцити були проведені і в 2022 р. на окупованих частинах ОРДЛО, Херсонської і Запорізької областей [30, с. 108].

Проголошення Третього універсалу УЦР не лише легітимізувало її як вищу владу на етнічних територіях, а й дало поштовх до сепаратизму у промислових та пролетарських центрах південної і східної частини УНР. За таких обставин ідея відколу Донкривбасу в окреме квазіутворення стала ще більше актуальною. Потенційна військово-стратегічна та соціально-економічна втрата цих територій означала б для більшовиків повне фіаско в Україні. Через добре продуману маніпулятивну агітацію за допомогою листівок і пропаганди ідей «соціалістичного раю», робота ворога перейшла поступово з ідейного у практичне поле [16, с. 105].

Зауважимо, що в листопаді 1917 р. більшовики Південно-Західного краю (більша частина території українських губерній колишньої російської імперії. – *В. Г.*) позитивно висловились за проведення уже вищезгаданого всеукраїнського з'їзду рад у грудні того ж року. Цю ініціативу, щоправда, не підтримав Донецько-

Криворізький обком більшовиків на чолі з Ф. Сергєєвим на псевдо Артем. Так, фракція Артема проігнорувала проведення 3–5 грудня 1917 р. обласного (крайового) з'їзду у м. Києві, де зокрема уже прибули більшовицькі делегації від Південно-Західного фронту (на теренах України ще тривала Перша світова війна. – В. Г.), м. Катеринослава (м. Дніпра), м. Єлисаветграда (м. Кропивницького). Натомість у м. Харкові тоді ж відбувся окремий з'їзд більшовиків з Донкривбасу і Південно-Західного Краю [56, с. 224].

Згаданий вище 1-й всеукраїнський з'їзд рад 11–12 (24–25) грудня 1917 р., де третину делегатів представляли Криворіжжя та Донбас, активно розглядав питання статусу цих регіонів. Зокрема, в резолюції щодо розгляду цього питання зазначалось, що з'їзд «протестує проти злочинної імперіалістичної політики керівників козацької та української буржуазних республік, які намагаються поділити між собою Донецький басейн і буде добиватися єдності Донецького басейну в межах Радянської Республіки» [79]. Більшовики спеціально вжили термін «радянська» замість російська задля того, щоб не афішувати фактичну анексію цих земель на користь Кремля.

27–30 січня (9–12 лютого) 1918 р. відбувся IV обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, в якому взяло участь 74 делегати з правом вирішального голосу: 48 більшовиків, 19 есерів, 5 меншовиків і 2 безпартійних. До порядку денного ввійшли три ключові питання: 1) поточний момент; 2) економічна політика в Донецькому басейні; 3) організація області. Доповідь щодо організації області зробив С. Васильченко. За даними газети «Донецький пролетарий», основні тези доповіді полягали у наступному. По-перше, Федерація Російської Соціалістичної Республіки з позицій доповідача повинна була будуватися не за національною ознакою, а на основі господарських особливостей. По-друге, Донбас і Кривбас за таких обставин були єдиною та самодостатньою одиницею як господарський край і повинні були стати повноцінним зразком для будівництва соціалізму. Доповідач вважав, що для виконання цієї цілі адміністративній одиниці потрібні власні політичні (виконавчі) та економічні

органи самоврядування. Влада регіону повинна була б діяти за мандатом РНК, який би був підзвітним як з'їзду, так і обкому [56, с. 227].

На противагу доповіді С. Васильченка виступив народний секретар праці, член ЦВК Радянської України М. Скрипник. Він заперечив ідею самостійності і виходу регіону зі складу України і водночас визнав, що економічний принцип федерації є доцільним у межах більшовицьких ідей. Основою організації влади він вважав право нації на самовизначення в умовах війни. Загалом, позиція М. Скрипника апелювала до передчасності реалізації економічної самостійності Донкривбасу [64, с. 55].

Після такої висловленої позиції М. Скрипник був звинувачений у націоналізмі, а Ф. Сергєєв – у сепаратизмі. Єдиний аргумент, який в певній мірі захищав представника Донецька був в тім, що мова йшла про «політико-правове возз'єднання з усією країною» [79]. На такому ж гаслі як у Артема дотримувалася анексії Донбасу росія протягом 22 лютого – 30 вересня 2022 р., адже це на думку Кремля також було також було «возз'єднання». Те саме гасло було використане радянцями під час анексії Західної Білорусі і Заходу України у вересні 1939 р.

Оскільки суперечки, які виникли між прихильниками Артема та М. Скрипником в ході з'їзду, загострились, останній запропонував проєкт резолюції, яка мала врахувати позиції кожної зі сторін. Зокрема, у ній передбачалось, що Донбас і Криворізький район повинен стати автономною областю в межах південноросійської Української Республіки, яка в тексті резолюції вважалась частиною Всеросійської Федерації Радянських Республік [56, с. 229–230].

Під час дебатів більшість учасників рішуче відкинула запропонований М. Скрипником проєкт резолюції, яку він зрештою зняв, зазначивши, що документ носив декларативний характер і не мав на меті дестабілізувати роботу фракції. Натомість 50 голосами було ухвалено проєкт резолюції, запропонований С. Васильченком. У ній чітко підкреслювалось, що у зв'язку зі зміцненням соціалістичної революції у Москві та Петрограді, відбуватиметься поступове

усуспільнення засобів виробництва, а також комплексна націоналізація основних галузей промисловості на Донбасі та Кривбасі [64, с. 57].

Самі ж процеси виділення окремих республік мали б базуватися на їхніх специфічних господарсько-економічних особливостях. Зокрема, було зазначено, що Донецький і Криворізький басейни, як регіони з виразною економічною самобутністю, потребують власних органів економічного та політичного самоврядування. Вони повинні забезпечувати політичний, економічний та культурний порядок відповідно до принципів влади і управління у Радянській республіці. Тією ж резолюцією передбачалось створення обкому та власного РНК (уряду) для Донецько-Криворізької області (ДККО). В склад обкому повинні були увійти п'ять більшовиків і один меншовик, а кандидатами в члени обкому – по три меншовики і есери [60, с. 223].

14 лютого 1918 р. обком Донецько-Криворізької області в межах Української Радянської Республіки нелегітимно проголосив про переформатування області в незалежну республіку. Багато в чому це є дотичним до процесів, які відбувались весною 2014 р. в ОРДЛО, де аналогічним процесом керували колишні регіонали, силовики-зрадники і завезена з росії агентура Федеральної служби безпеки (ФСБ). Одночасно з проголошенням квазіреспубліки, обком ДКРР оголосив, що управління регіоном буде здійснюватися через декрети РНК російської республіки (на чолі з В. Леніним). Зауважимо, що ЦВК Рад України донбаськими сепаратистами зразка 1918 р. вважався органом, який є паралельним до обкому. Поряд з цим, у постанові самопроголошеної ДКРР вказувалось, що ради Донбасу буцім-то «беруть участь в загальному будівництві державного життя з радами всього півдня Росії – України і Доно-Кубано-Терського району» [69].

Загалом ми бачимо, що самопроголошена ДКРР була теоретично-практичною помилкою, яка була наслідком тих непорозумінь, які виникли довкола амбіційних планів її засновників та їх розбіжністю у поглядах з керівництвом радянської України щодо національно-державного будівництва. Попри те, що рішення III-го Всеросійського з'їзду Рад, де декларувалась

Радянська Федерація як принцип єднання всіх радянських національних держав, фундатори ДКРР (Ф. Сергєєв і С. Васильченко), які також брали участь у цій збірці переконували, що Радянська Федерація повинна формуватись як держутворення на економічно однорідних регіонах без врахування національного чинника [56, с. 234–235].

Виділення з України Донецько-Криворізького басейну значно похитнуло становище харківського уряду, погіршило його стратегічне становище. Водночас, така буферна зона була потрібна не українським більшовикам, а Кремлю для того, аби зберегти хоча б якусь частину України обабіч УНР, яку вони вимушено офіційно визнали в м. Бресті. Що вагомо, створення ДКРР в очах М. Скрипника виглядало як: «...удар в спину російській мирній делегації, яка дає бій німецьким імперіалістам» [79]. ДКРР немов би і залишилась поза домовленостями з німцями у м. Бресті (3 березня 1918 р.), але де факто навіть і ця зона залишалась у військово-політичних інтересах німецького та австро-угорського командування [64, с. 58].

Цікаво, що навіть лідер російських більшовиків В. Ленін у своєму листі до Г. Орджонікідзе 14 березня 1918 р. дав негативну оцінку щодо нелегітимної ДКРР: «Що стосується Донецької республіки, передайте товаришам Васильченку, Жакову і іншим, що як би вони не ухитрилися виділити з України свою область, вона, судячи з географії Винниченка, все одно буде включена в Україну, і німці будуть її завойовувати...» [56, с. 236]. Згодом, цей лист зіграв важливу роль в тім, оскільки під час проведення II-го Всеукраїнського з'їзду Рад (17–19 березня 1918 р.) Артем оголосив ДКРР частиною радянської УНР. Опісля цього з'їзду ця фейкова республіка припинила своє існування. Цьому також посприяло і активне просування військ УНР та Німеччини. Не останню роль в цьому зіграв полковник Дієвої Армії УНР П. Болбочан [84].

Якщо проаналізуємо вищеописані події, то побачимо, що вони багато в чому корелюються з донбаським питанням під час проведення найбільш гарячої фази АТО весною-влітку 2014 р. Оскільки вже на середину липня 2014 р. українські війська повернули більшу частину територій у проросійських

бойовиків та керованих ФСБ диверсійних груп, пряме втручання регулярних збройних сил рф наприкінці серпня 2014 р. докорінно змінило ситуацію на користь Кремля. Поява Іловайського котла спричинила вкрай глибоку трагедію, яка змусила офіційний Київ розпочати переговорний процес з Москвою у «нейтральній» Білорусі. Якщо ж укладення Брестських домовленостей 3 березня 1918 р. було на користь України, то два мінських договори вересня 2014 р. і лютого 2015 р. – це відвертий виграш часу для росії перед подальшим розгортанням повномасштабної війни в 2022 р. [34, с. 148–150].

Так, Кремль намагався в різний спосіб проштовхнути Донбас в Україну на власних умовах і навіть це виклав через свого агента Н. Шуфрича. Зокрема, документ датований 15 липнем 2014 р., який був знайдений під час обшуків співробітниками СБУ в ході оголошення підозри у державній зраді проросійському депутату Верховної Ради України (ВРУ) Н. Шуфричу 15 вересня 2023 р. на його дачі під м. Києвом містив 12 пунктів про особливий статус для Донбасу [78].

Авторами віднайденого українськими спецслужбами акту були кум В. Путіна, проросійський політик і зрадник В. Медведчук та Н. Шуфрич. У знайденому акті пропонувалось 12 пунктів, де був прописаний особливий статус для ОРДЛО в складі України на рівні країв, які вже існували в рф на рівні адміністративно-територіальних одиниць. Для цих країв пропонувалась повна фінансово-бюджетна автономія, власний парламент (збори представників краю), який би міг спільно з офіційним Києвом погоджувати кандидатури у вищі ешелони влади, в т.ч. і в силових структурах Міністерства внутрішніх справ (МВС) і Служби безпеки України (СБУ). Щодо місцевого самоврядування, то воно повинно було дотримуватись норм Конституції України і всього українського законодавства. У п. 11 цього акту було визначено, що представники президента України мали здійснювати свого роду функцію нагляду за дотримання владою цих країв українського законодавства і бути координаторами між центральною та місцевою владами [72].

Принцип концепції Медведчука-Шуфрича повинен був реалізовуватись через конституційний договір між Президентом України і ВРУ, де були б передбачені ряд відповідних змін до Основного закону України – Конституції. Хоч і ідея в 2014 р. не була реалізована, певні схожі пропозиції були на обговоренні в адміністрації/офісі Президента України в 2015–2020 рр. Водночас, українська переговорна делегація в м. Мінську намагалась домогтись дотримання росіянами договорів 2014–2015 рр., в кінцевому результаті це призвело до початку повномасштабної війни. Нічого не дали і спроба нових переговорів у лютому-березні 2022 р. в Білорусі і турецькому м. Стамбулі.

Повертаючись до проблеми квазідержав у добу визвольних змагань констатуємо, що поряд з ДКРР, 20 (7) лютого 1918 р. в м. Одесі була проголошена Одеська Радянська Республіка (ОРР). Це стало завершенням гарячої фази боїв за м. Одесу (26–31 січня 1918 р.) між різними політичними угрупованнями з боку УНР супроти збільшовизованих частин колишньої російської імператорської армії. ОРР не визнавала владу радянської УНР і керувалась декретами уряду РРФСР [76].

Територіально ОРР охоплювала території Херсонської та окремі повіти Бессарабської губерній колишньої російської імперії з центром в м. Одеса. Претензії і амбіції самопроголошеної ОРР були значно більшими, адже місцеві радянські сепаратисти претендували на територію всієї сучасної Молдови, Таврійської губернії та частини повітів Волинської і Подільської губерній. Спочатку було створено Центральний виконавчий комітет (ЦВК) рад солдатських і матроських комітетів Румунського фронту колишньої російської імператорської армії, Чорноморського флоту і Одеського обкому. Інша його назва – Румчерод, яким керував більшовик В. Юдовський. Згодом Румчерод проголосив себе вищим органом влади в м. Одесі та на ще діючому Румунському фронті. Водночас, цей же орган не зовсім послідовно визначав своє підпорядкування як уряду Петрограда, так і владі радянської УНР в м. Харкові [52, с. 98].

Об'єднані президії Рад різних більшовицьких комітетів обрали тимчасову Раду народних комісарів (РНК) для ОРР з відповідними наркоматами фінансів,

праці, юстиції, друку, землеробства, військових справ тощо. 11 лютого (29 січня) 1918 р. було утворено обласну Одеську РНК на чолі з В. Юдовським, куди також увійшли Л. Рузер (наркомфін), О. Хмельницький (нарком'юст), П. Старостін (нарком праці), П. Кондратенко (нарком з морських справ), В. Обуховський (нарком держконтролю) та ін. Згодом цей орган трансформувався у повноцінний виконавчо-законодавчий орган, а в Румчероду залишилися лише функції наглядового контролю за діяльністю одеської РНК [66, с. 172].

До керівництва ОРР поряд з більшовиками і лівими есерами також входили ліві меншовики, бундівці (представники єврейської національної спільноти) та анархісти. Органами ОРР курувались такі питання як запровадження робітничого контролю в промисловості, її націоналізація на користь ОРР, конфіскація транспорту, спроба боротьби з саботажем та масовим безробіттям. В рамках боротьби з стихійним бандитизмом і єврейськими погромами ОРР розпочала формування загонів самооборони, впровадила політичну розвідку, власний апарат для наведення правопорядку і судову систему, здійснювали реформу в культурно-освітній сфері. Однак, головна проблема ОРР в той час – відсутність стабільної валюти, хоч вище керівництво республіки намагалось ввести свою валюту, але реального успіху не досягла [68].

Паралельно з РНК в м. Одесі діяв і ревтрибунал, який в грудні 1917 р. сформували місцеві збільшовизовані матроси. Щодо питань зовнішньої політики і військових справ від імені Кремля в регіоні представляла Верховна автономна колегія з російсько-румунських справ РНК РСФРР. Її очолював етнічний болгарин Х. Раковський – майбутній голова РНК УСРР в 1919–1923 рр. На повноваження влади в Одесі також мали претензії такі органи як Одеська міська дума, Рада національних комісарів і об'єднана рада безробітних (підконтрольна анархістам) [47, с. 154].

Загалом, ОРР не мала чіткої вертикалі влади, не сформувала власного інституту громадянства, не змогла сформувати символи влади, була відсутня чітка ієрархія в законодавстві, яке заміняли декретами Петроградського уряду і т.д. Ключовими завданнями всіх владних структур одеських сепаратистів були

мобілізація і призов добровольців до більшовицьких армійських частин та загонів, формування особливої одеської армії (командарм – П. Лазарєв), утворення лінії оборони вздовж р. Дністер та ін. Паралельно до формування регулярних військ, було дозволено створення добровольчих загонів, що спонукало до легалізації не лише інших політичних сил, але й до формування окремих кримінальних угруповань. Саме ці ніким некеровані збройні формування з мандатом від ОРР здійснювали терор місцевого населення, займалось рекетом та відвертим грабунком усіх верств населення або ж легалізувало ці злочини під виглядом реквізиції і т.д. Серед відомих командирів як регулярних, так і нерегулярних частин збройних сил одеських більшовицьких сепаратистів були Г. Котовський, Я. Блюмкін, О. Дундич, М. Вінницький (більш відомий в кримінальному світі як Мішка Япончик) та ін. [52, с. 100].

14 лютого 1914 р. в м. Одесу спільно з 1-ю резервною армією прибув М. Муравйов задля того, щоб взяти під своє командування Одеську червону армію та контролювати весь Румунський фронт. Окрім підпорядкування армійських частин, він охопив контроль над матроськими частинами, що і дало йому широкі диктаторські повноваження. Як і в м. Києві, М. Муравйов зайнявся відвертими терором та репресіями, які він міг запровадити через стан облоги у місті на два дні [66, с. 176].

Під впливом М. Муравйова наприкінці лютого 1918 р. Румчерод прийняв постанову щодо арешту найбагатших жителів м. Одеси з метою вимагання викупу в 10 млн. царських рублів. З ініціативи одного з керівників ОРР С. Гутника, викуп за найзаможніших одеситів було зібрано і всіх заручники були звільнені 4 березня 1918 р. Завдяки першим вдалим операціям на Румунському фронті, у румунському місті Ясси 22 лютого 1918 р. представники влади ОРР і Верховна автономна колегія з російсько-румунських справ РНК РСФРР розпочали переговорний процес з румунською владою. 9 березня 1918 р. ці перемовини були підсумовані угодою щодо виведення протягом двох місяців усіх румунських військ з Бессарабської губернії колишньої російської імперії. Однак, угода

виконаною не була через наступ сил Четвертного союзу на одеському напрямку [83].

Через можливий переїзд вищих органів влади радянської УНР в м. Київ, будь-яке подальше існування ОРР вважалось як прояв небажаної децентралізації. Задля уникнення таких правових колізій, 28 лютого 1918 р. була проголошена реорганізація Одеської РНК в обком, який очолив петроградський більшовик П. Старостін (1883–1918). У повноваження одеського обкому більшовиків перейшли виключно цивільні повноваження. Функції ведення дипломатичних переговорів і управління червоними військами на цьому напрямку залишили за Румчеродом [56, с. 243].

Проте на початку березня 1918 р. в ОРР радянська влада стрімко втрачала авторитет і згодом її рішення не виконувались. Через активний наступ в Україні військ Четвертного союзу Одеська РНК (обком) та Румчерод здали місто без бою. Це сталося опісля домовленості з австро-угорським командуванням щодо безперешкодної евакуації сил Робітничо-селянської Червоної армії з м. Одеси. 13–14 березня 1918 р. в м. Одесу ввійшли австрійські війська. Залишки органів влади і військ ОРР було евакуйовано силами Чорноморського флоту (ЧФ) до Криму у міста Севастополь, Керч та Феодосія. Ще частина військ відійшла до м. Миколаєва залізницею або в інший спосіб суходолом. Вивезти казну ОРР й інші цінності на рахунках прорадянської квазіреспубліки не вдалось. Ймовірно, що «банк» червоних сепаратистів осів в руках одеського криміналу [11, с. 5].

Востаннє засідання органів ОРР проведені 18–19 березня 1918 р. у м. Феодосії, після чого квазіреспубліка остаточно припинила своє існування. Щодо Румчерода, то він продовжував ще певний час діяти як орган по координації допомоги біженцям у таких російських містах як Єйськ та Ростов-на-Дону. Окремі партійні і військові діячі ОРР згодом отримали доволі високі пости як на рівні УСРР, так і у вищих органах влади СРСР, серед яких комкор Червоної армії Г. Котовський [76].

Прикметно, що паралельно до ОРР в лютому – березні 1918 р. на території Миколаївського повіту Херсонської губернії діяла Миколаївська повітова

соціалістична трудова комуна. Про її діяльність майже нічого невідомо. В окремих документах її називають ще й Миколаївською повітовою трудовою республікою. Сформувані якісь потужні загони або стабільні органи влади цій квазі-формації не вдалось. Справа в тім, що лінія фронту в березні 1918 р. так швидко наближалась до м. Миколаєва, що налагодити контакти з Харковом або Петроградом миколаївські сепаратисти або не змогли, або фізично не встигли [47, с. 189].

Тривалішою видалася історія існування Радянської республіки Тавриди, яка також відома як Соціалістична радянська республіка Таврида. Власне як в 1917–1920 рр. та 2014 р. і по наші дні Крим – це доволі складний соціально-політичний регіон. Він не лише є мультикультурним, а й багатим на історію та військові конфлікти. Перед появою першої радянської квазідержави на півострові, тут уже сформували свою державність кримські татари. Зокрема, у квітні 1917 р. було сформовано Мусульманський виконавчий комітет (МВК) на чолі з двома кримсько-татарськими юристами Номаном Челебіджіханом (за сумісництвом – муфтії мусульман Криму) та Джафером Сейдаметом Киримером. Обидва діячі були обрані до МВК заочно, адже перебували на фронтах Першої світової війни [69].

До грудня 1917 р. у МВК не було одностайної позиції щодо подальшого розвитку регіону. З одного боку – вимальовувалась перспектива відновлення кримсько-татарської державності на правах республіки. З іншого, були наміри стати звичайною автономією всередині демократичної росії. Паралельно до цього у липні 1917 р. велись переговори з УЦР [39, с. 68].

Оскільки переговори з УЦР не дали конкретних результатів, а осінню 1917 р. стало зрозуміло, що демократична федерація в росії неможлива, кримсько-татарські лідери вирішили видозмінити свою тактику дій. 1–2 жовтня 1917 р. у м. Сімферополі на з'їзді представників кримськотатарських організацій Номаном Челебіджіханом була запропонована ідея щодо скликання Курултаю (народних зборів) щодо подальшої долі Криму. 20–23 листопада (3–6 грудня) 1917 р. у м. Сімферополі мав місце з'їзд земств і міських дум Таврійської губернії, який

сформував Раду народних представників (РНП). Туди було обрано 48 осіб. Цей орган отримав повноваження тимчасового вищого органу влади в регіоні. Президію РНП презентувало 11 осіб, де кожен двоє представляли конкретну етнічну спільноту (кримські татари, євреї, українці, росіяни, кримчаки і т.д.). Попри те, що представники МВК в загальному складі РНП були в меншості, все ж кримські татари стали основою збройних формувань, які були підконтрольні раді [39, с. 114].

Через декілька днів, 26 листопада (9 грудня) 1917 р. у ханському палаці в м. Бахчисарай розпочав роботу перший Курултай кримсько-татарського народу. Засідання Курултаю тривало з 9 по 26 грудня 1917 р. за новим стилем. 13 грудня 1917 р. в ході цього зібрання було проголошено першу у світі мусульманську республіку – Кримську народну республіку (КНР), яку очолив Н. Челебіджіхан як голова її уряду. Також, Курултай ухвалив конституцію КНР, скасував всі звання та привілеї, урівняв у правах усіх громадян, зокрема затвердив рівноправність чоловіків і жінок та ін. Згодом усі ці рішення урочисто привітала УЦР і особисто С. Петлюра. У майбутній перспективі КНР мала б стати частиною УНР на правах автономії. Однак події, які почали відбуватись згодом, показали, що як для офіційного Києва, так і кримським татарам було явно не до цього [52, с. 99–100].

Петроградський уряд більшовиків не визнавав ані УНР, ані КНР. Вже через чотири дні після проголошення кримської національної державності, 17 грудня 1917 р. збільшовизовані матроси ЧФ захопили м. Севастополь і розігнали місцеву раду солдатських, робітничих і матроських депутатів. Замість неї у місті було утворено військовий ревком, який дав команду наступу збройних загонів більшовиків по всіх містах Кримського півострову [18, с. 118].

Під час боїв за взяття кримських міст та містечок (грудень 1917 – січень 1918 рр.) загинуло понад 1000 осіб, які стали жертвами червоного терору. Це були як впливові та заможні кримчани, так і колишні чи діючі армійські і флотські офіцери. Виконавцями страт виступали збільшовизовані матроси, які це робили навмання без попереднього слідства та суду. Водночас точна кількість втрат з боку червоних і кримських національних загонів за час боїв досі є дискусійна.

Серед схоплених більшовиками кримських урядовців був і їх лідер – Н. Челебіджіхан, якого схопили у м. Сімферополі 14 січня 1918 р. в ході переговорів з ворогом. Він був доправлений літаком до м. Севастополя, підданий тортурам і страчений 23 лютого того ж року. Його останки знайшли останній спочинок у відкритому морі поблизу м. Севастополь [69]. В честь Н. Челебіджіхана в лавах ЗСУ в 2023 р. було сформовано 48-й окремий штурмовий батальйон [75].

Зважаючи на те, що більшовицькі загони закріплювались в Криму шляхом терору, спільно з цими злочинами і формувалась нова для півострову влада. Зокрема, обраний І-м установчим з'їздом рад, ревкомів і земкомів Таврійської губернії у м. Сімферополі (7–10 березня 1918 р.) Таврійський Центральний виконавчий комітет (ЦВК), через свої декрети від 19 і 21 березня того ж року оголосив про створення Таврійської СРР (ТСРР). На цьому ж з'їзді було сформовано уряд – Раду народних комісарів (РНК) Таврійської СРР, куди увійшло 8 більшовиків і 4 ліві есери. Очільником РНК став комуніст А. Слуцький, а головою ЦВК – Ж. Міллер [18, с. 118].

ЦВК і РНК самопроголошеної радянської Тавриди першочергово здійснювали конфіскацію і націоналізацію земель багатих господарів і поміщиків та всієї промисловості на півострові. Усі ці заходи регулювались декретами РСФРР. Згодом це дало і свої плоди, адже протягом березня – квітня 1918 р. на потреби Москви та Петрограда кримськими прорадянськими сепаратистами було передано 5 млн пудів (82 000 000 кг) провіанту. Згодом, А. Слуцький, який керував постачанням з ТСРР провіанту в росію на початку квітня 1918 р. надіслав до РНК РСФРР телеграму, де просив підтвердити, що Крим не відійде в зону інтересів Четвертого союзу. У відповіді А. Слуцькому нарком у справах національностей Й. Сталін підтвердив, що Крим не перейде в німецьку зону окупації [39, с. 132].

Хоч і 4 квітня 1918 р. РНК РСФРР визнав радянську Тавриду як самостійну федеративну республіку, вже з 28 березня йшла активна підготовка оборони сепаратистами півострова. Однак, ані проголошення мобілізації до лав РСЧА, ані

організація збройних загонів, які швидко виходили з під керування не посприяли, а навпаки – розвалили всю оборону півострова. Хоч і в Криму ще залишалось понад 10 тисяч чорноморських матросів та велика частина бойових кораблів ЧФ, вони жодним чином не мали наміру сприяти кримським сепаратистам. До прикладу, коли 5 квітня 1918 р. у м. Севастополі відбувся 2-й загальночорноморський з'їзд, його резолюцію щодо захисту «соціалістичної революції на Півдні країни» було проігноровано більшістю делегатів. На цьому ж зібранні червону армію було прирівняно зі звичайними бандитами. 17 квітня 1918 р. на зібранні представників берегових та судових частин майстерень м. Севастополя один із делегатів, член Центрофлоту Єрмолін констатував, що на Перекопі окопи для оборони споруджувало 85 китайців замість бійців Червоної армії [18, с. 141].

18 квітня 1918 р. армійська група армії УНР під командуванням полковника П. Болбочана розпочала наступ проти сил кримських більшовиків. За вісім днів до цих подій він отримав таємний наказ від уряду УНР щодо дій на випередження, адже Крим мав вагоме військово-стратегічне значення для України. 21 квітня група П. Болбочана прорвала оборону на Перекопі і наблизилась до м. Джанкой, а 22 квітня контр-адмірал М. Саблін дав наказ підняти на кораблях ЧФ українські стяги і проголосив всі судна та портове майно власністю УНР. Того ж дня розпочалось антибільшовицьке повстання кримських татар, які згодом взяли в полон керівництво радянської Тавриди на чолі з А. Слущким [39, с. 136].

Після зайняття міст півострову (Бахчисарай, Севастополь, Сімферополь, Євпаторія та ін.), 24 квітня 1918 р. уряд радянської Тавриди був розстріляний німецькими військами поблизу м. Алушти. 30 квітня 1918 р. Радянська Соціалістична Республіка Тавриди була офіційно ліквідована самими ж більшовиками. Вдруге більшовики організують в Криму квазідержаву лише через рік – з 6 травня по 26 червня 1919 р. на території півострова існувала Кримська Радянська Соціалістична республіка (КРСР) [52, с. 100].

Якщо ми звернемось до історії 11-річної давності, то згадаємо, що ті шляхи, якими було захоплено Крим протягом 20 лютого – 18 березня 2014 р. – не нові.

Тут ми чітко бачимо безліч вище проаналізованих історичних аналогій з подіями 1917–1919 рр. на цій території. Так, уже були інші дійові особи, режими і принципи правління росією, але все це реалізовувалось за одним і тим же сценарієм. Зокрема, у березні 2014 р., Кремль руками С. Аксьонова й інших сепаратистів оголосив Крим незалежним на один день задля того, щоб легалізувати результати незаконного референдуму і анексувати півострів. Таким же чином ворог намагався діяти в м. Одесі 1–2 травня того ж року, але на щастя – без успіху [35, с. 152–153].

Отже, проаналізовані основні події у формуванні ДКРР, Одеської радянської республіки і Соціалістичної радянської республіки Тавриди у 1917 – 1918 рр. засвідчують про однотипний сценарій їх реалізації з Кремля. Ворог не бажав повторити програш у Фінляндії, державах Балтії і Польщі, де повстали молоді держави. Кремль незалежно від господаря не міг себе уявити без України, адже завдяки вкраденим у неї здобуткам, кадрам та ресурсам, будь-який вид російської державності не був можливим. Хоч і у січні – квітні 1918 р. більшовики змогли незаконно утворити три квазідержави без попередніх консультацій з Москвою, лише у випадку з Кримом була хоча б якась офіційна легітимація процесу. Як у випадку з донбаськими і одеськими сепаратистами, ідея окремих держав на основі економічного, а не національного чинника не вписувалась в офіційний концепт майбутньої федерації, яку вже офіційно було проєктовано Леніним для Західного світу.

Ані в ДКРР, ані в ОРР не було достатньо надійних кадрів, військових сил і фінансів для того, щоб їх квазідержави могли функціонувати належним чином. Поряд з цим, Москва змогла певний час використати ресурси трьох квазідержав півдня і сходу України у власних економічних інтересах всередині РСФРР. Перемога Четвертого Союзу і його стрімке просування спільно з силами армії УНР, в т.ч. і армійської групи П. Болбочана, засвідчила, що у населення не було жодних реальних симпатій до більшовиків. Їх ідеї і методи управління були чужі для місцевого населення, який ще не встиг стати жертвою ворожої пропаганди.

РОЗДІЛ 2. Передумови, причини і наслідки утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки в 1920 р.

Усі ті випробовування, які пройшли з 1914 по 1918 рр. галичани, які перебували у таборах для австрійських військовополонених на території російської імперії чітко розділили їх на дві сторони – націоналістичну та на більшовицьку. Усі ті, хто обрав червоних, то вони в той чи інший спосіб стали жертвою великого соціалістичного експерименту – будівництва комунізму. Побудований на німецьких грошах і маніпуляціях настроями народних мас – ось такою була реальна картина того, що цікавило галичан в полоні. Так, зараз ми осуджуємо їх відповідно до законів про декомунізацію (чинні з 9 квітня 2015 р.) і робимо певні оцінки з позицій української національної ідентичності. Однак, будемо намагатись зрозуміти причини такого вибору окремої когорти галичан, їх мотив і наслідки їх вибору у візії подій як 1917–1921 рр., так і 1920–1930-х рр.

Власне Східна Галичина зразка 1890-х – початку 1910-х рр. була ареною для апробації українського національного соціалізму. Утворення в 1890 р. Русько-української радикальної партії (РУРП) М. Павликом та І. Франком, формування в 1899 р. одразу двох політичних сил – Української національно-демократичної партії (УНДП; М. Грушевський, Ю. Романчук, К. Левицький та ін.) та Української соціал-демократичної партії (УСДП; М. Ганкевич, С. Вітик) засвідчили, що саме через Галичину розпочнеться справжнє українське національно-політичне відродження. Водночас зауважимо, що якщо УНДП виступало за автономію для українських земель в Австро-Угорщині шляхом підвищення національної свідомості, то для УСДП першочерговими були ідеї соціального раю, які були вище за українські національні потуги. Також, це було і близько для РУРП, які розбудовували мережу філій пожежно-руханкового товариства «Січ», вели активну просвітницьку роботу, критикували Греко-католицьку церкву (ГКЦ) за відсталість від реалій часу і обмеження свободи соціуму. Однак, між УСДП і РУРП, попри спільні ідеї, зберігався конфлікт за національний електорат у краї до кінця існування обох політичних сил [26, с. 7–10].

Отримуючи мандати у Галицькій сеймі та Віденському Рейхсраті, українські депутати намагались все більше відстояти права своїх виборців на власну освіту, пресу, кар'єрні можливості, культуру, покращення соціально-економічного життя і домогтись від Відня справжньої автономії для Східної Галичини саме за національною ознакою. Безумовно, що спротив поляків не лише гальмував весь процес через їх вплив на весь управлінський апарат коронного краю, а й майже не залишав шансів для українців на власні права [14, с. 189].

З огляду на те, що старше покоління інтелігенції у містах не могло достатньо розуміти потреби і інтереси населення, для Галичини були потрібні свіжі та молоді кадри. Внаслідок відстоювання ідей студентських страйків у м. Львові початку 1900-х рр., подій виборчої кампанії 1907 р. та перебираючи на себе досвід віденської «Січі», у 1909 р. у цьому ж місті було сформовано Український Студентський Союз (УСС). Це молодіжне утворення стало містком між розділеною імперіями українцями у боротьбі за права на освіту рідною мовою. Провідною метою УСС у м. Львові в 1909–1914 рр. було домогтись від австро-угорської влади права на власний український університет. В цьому молодь активно підтримувала українська парламентська громада, яка просувала це питання в Галицькій сеймі та на виступах в Рейхсраті. Однак розуміючи, що промов і вимог до влади мало, студентські зібрання на підтримку їх головної проблеми стали частішими опісля травня 1910 р. [28, с. 307–308].

Апелюючи до відкриття італійського факультету при Віденському університеті, українські активісти наполягали на вічах щодо рівноправності всіх націй у державі Габсбургів. Апогеєм руху за український університет стали події 1 липня 1910 р. у Львівському університеті імені Франца І. Того дня там відбулась друга частина проукраїнського мітингу, який було атаковано польською радикальною молоддю. В ході збройної сутички між українськими та польськими студентами загинув один із лідерів УСС у м. Львові, студент-правник Адам Коцко (1882–1910). Він належав до робітничого руху «Воля» та був прихильником УРП. Його похорон 4 липня 1910 р. згодом перетворився в гучну агітацію рівноправності та соціалізму [74].

Там же були арештовані 128 студентів, в т.ч. майбутні знані військово-політичні та культурні діячі як Д. Вітовський, В. Порайко, О. Букшований, Л. Курбас та ін. [20, с. 14–15]. Згодом частина з них була відпущена, а взимку 1911 р. повторно заарештована задля показового процесу над 101 студентом протягом 14 лютого – 4 липня 1911 р. Це був винятковий процес у тогочасному австрійському судочинстві, який був доволі публічним у німецькомовній, польськомовній і україномовній пресі. Справа в тім, що така практика була притаманна для російських показових судів кінця XIX – початку XX ст. проти царевбивць й інших підпільних організацій як надійний інструмент для утримання рейтингу російської влади в очах населення [28, с. 310].

Хоч і згодом всі студенти отримали амністію в судовому порядку, а внаслідок переговорів між українцями, поляками і офіційним Віднем вдалось досягнути угоди про створення українського університету в 1916 р., боротьба за національні права на цьому не закінчилась. Студентський рух став ширитись на місцях через відкриття секцій (філій) УСС в повітових містечках, посилювалась діяльність товариств «Рідна Школа», «Просвіта», «Січ», «Сокіл» та ін. Також, за сприяння УСС у м. Львові в 1912 р. був сформований Пласт, а в березні 1913 р. Галицьке намісництво у м. Львові зареєструвало українське товариство «Січові стрільці» (СС) на чолі з адвокатом В. Старосольським. Діючи на базі товариств «Січ» та «Сокіл», протягом 1913–1914 рр. в Галичині було утворено 96 осередків СС [59, с. 55].

Попри те, що до війни з росією галичани-українці вели певні підготовку ще з початку 1910-х рр., вбивство австрійського спадкоємця і його дружини в боснійським м. Сараєво 28 червня 1914 р. стало відправною точкою для апробації мілітарного мистецтва СС. Прикметно, що наступного дня опісля вбивства спадкоємця престолу, 29 червня 1914 р. у м. Львові відбулось велике Січове свято. В нім взяли участь стрілецькі, пластові, січові і сокільські організації, яких натовп зустрічав з квітами і оваціями. Згодом багато учасників цих парамілітарних формувань, які були в Січових стрільцях-1 і Січових стрільцях-2 об'єднались у спільний Комітет Січового Стрілецтва. Туди увійшли О. Степанів,

В. Старосольський, М. Гаврилко, І. Чмола та ін. Згодом, вони розпочали запис нових добровольців у ряди СС [20, с. 18–20].

2 серпня 1914 р. міжпартійний з'їзд українських політичних сил Галичини і Буковини утворив представницький орган українців в імперії Габсбургів – Головну українську раду (ГУР). Її очолив радикал і лідер товариства «Січ» К. Трильовський. Його членами стали Д. Вітовський, С. Шухевич, С. Горук, М. Генік, Д. Катамай, Т. Рожанковський, І. Боберський та ін. 6 серпня ГУР оголосила про створення Легіону Українських січових стрільців (Легіон УСС), які в певній мірі були аналогом польських легіонів під проводом Ю. Пілсудського. За перші три тижні в Легіон УСС прагнуло записатись понад 28 тисяч українців, але влада у Відні дала дозвіл на формування військової частини в кількості двох тисяч чоловік [59, с. 56].

Очевидно, що побоювання пропольських чиновників викликало шовінізм і страх того, що в перспективному майбутньому силами такого великого з'єднання буде закладено ядро для формування збройних сил української держави. Таке ж побоювання було і в російських соціалістів, які, зберігаючи мрії про розвал російської імперії, все рівно залишались імперцями. До прикладу, 28 грудня 1914 р. В. Ленін у своїм листі Спілці визволення України (СВУ; створена 4 серпня 1914 р. у м. Львові галичанами і емігрантами-наддніпрянцями під проводом Д. Донцова. – *В. Г.*) відповів, що у справі руйнування двох імперій «Нам не по дорозі!». Свою відповідь майбутній лідер більшовиків аргументував тим, що якщо він і його прибічними борються за зближення робітників воюючих держав, то СВУ на його думку була з «...буржуазією і урядом “своєї нації”... » [45, с. 101].

Хоч і агент німецької розвідки зневажив права українців на власну державність, все ж він активно цікавився соціально-політичними проблемами Галичини. Окрім аналізу преси, В. Ленін також вдавався і до співпраці з окремими галицькими політиками. Зокрема, проживаючи в швейцарському м. Берн в 1915 р. у нього була зустріч з галицьким соціал-демократом В. Левинським. У результаті цієї зустрічі В. Левинський опублікував для пресового органу ЦК Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП)

«Социал-демократ» (головний редактор В. Ленін-Ульянов) статтю «Україна і війна». В ній він критикував загарбницькі плани обох імперій щодо планів на Україну, пропагував ідею єдності соціалістів з позицій інтернаціоналізму. Згодом автор зауважував, що він прагнув «а тільки щоб Росію в цій війні розгромлено...» [39, с. 173].

Тодішній союз В. Левинського з російськими соціал-демократами був тимчасовим. Згодом він кардинально змінив свою позицію на патріотичну і в усіх своїх працях осуджував як війну більшовиків проти УНР в роки визвольних змагань, так і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Зокрема, останньому питанню публіцист присвятив свою працю «Колективізація селянства в Світах» (1938 р.). Попри те, що в 1920–1930-х рр. і повоєнні роки В. Левинський ототожнював фашизм з комунізмом, галицький філософ до кінця життя залишався відвертим опонентом націоналіста Дмитра Донцова. Йому ж В. Левинський присвятив книгу «Ідеолог фашизму» (Львів, 1936) [29, с. 139].

Паралельно до того як окремі галицькі політики робили спроби кооперації з командою В. Леніна в Швейцарії, в 1914–1915 рр. розпочинається нова ера в історії галицьких політиків лівого спрямування. Цього разу вони не з'являються через студентські протести, спортивні та культурні організації, а в ході еволюції і нових реалій формують для себе нове вікно можливостей. Власне трагедія розпочалась з того, що росіяни намагались відправляти полонених австро-угорських українців подалі від Наддніпрянщини. Це робилося заради того, щоб зменшити в себе у тилу ризики військових повстань та національних революцій [50, с. 1296].

Хоч і згідно з Женевськими конвенціями полонені мали право на вільне листування, отримання преси з рідного краю, на посилки з дому і додому під патронажем Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), в таборах полонених зберігався великий інформаційний вакуум. Правда якщо в таборах полонених на Волзі, де великим був авторитет майбутнього лідера УВО і ОУН Є. Коновальця зберігалась патріотична туга за домом і мрією про вільну державу, то чим далі на Схід, то тим більше потрапляли під вплив росіян полонені. До

прикладу, велика частина полонених галичан під впливом німецькомовних та інших іншомовних листівок РСДРП (згодом Російська комуністична партія (більшовиків) (РКП (б)), які поширювали в російських таборах полонених, свідомо чи несвідомо стають їх прибічниками. Хтось зробив цей вибір ще в полоні, а хтось уже опісля поразки ЗУНР у війні з Польщею в 1919 р. Серед них були такі діячі з лав УРП і УСДП як М. Баран, І. Сіяк, брати Сірки, В. Порайко, Г. Кушнірюк (Я. Білоскурський), К. Саврич (К. Максимович), М. Левицький та ін. [55, с. 8–10].

Серед цих доль найбільшу увагу до себе привертає історія двох січових стрільців Василя (1899–1937) і Івана (1900–1976) Сірків з с. Кінашів поблизу м. Галич на Прикарпатті. Вони доводяться між собою рідним дядьком і племінником. Справа в тім, що Василь Сірко був молодшим братом Миколи Сірка – батька Івана Сірка, які жили в с. Кінашів. Будучи учнями Рогатинської гімназії (навчались в 1910–1916 рр.), їх вчителем був Н. Гірняк, якого вони ще зустрінуть під час реорганізації УГА в ЧУГА весною 1920 р. Правда до 1916 р. вони троє відстоювали одну і ту ж мету – боротись в лавах Легіону УСС за українські національні інтереси. Якщо Н. Гірняк став до лав УСС в 1914 р. як сотник, а в 1915–1918 рр. очолював Кіш частини, то Сірки долучились як стрільці влітку 1916 р. Через те, що фронт під м. Бережанами влітку – восени 1916 р. був динамічним і багатим на баталії між обома сторонами. Тому й не дивно, що кожен із Сірків в одному з боїв поблизу цього міста у вересні того ж року потрапив в російський полон [50, с. 1297].

Під чий вплив потрапив старший з Сірків і у грудні 1917 р. долучився до лав РСДРП(б) в м. Самара – невідомо. У ситуації з молодшим Сірком ситуація більш зрозуміла. У власних спогадах, які були посмертно опубліковані в м. Ужгороді в 1978 р., він резюмує, що в селі Яроповичі на Київщині, де він рік працював на цукровім заводі, членами РСДРП підпільно було уже багато його робітників. Саме вони і вплинули на світогляд І. Сірка та на те, що вже в 1917 р. він є учасником локальних більшовицьких мітингів. Долучитись до партії він тоді змоги не мав, а після Брестського миру, весною 1918 р. зміг повернутись на

службу в Легіон УСС. В ньому ж він і служив після переформатування в бригаду УГА (пізніше ЧУГА) аж до травня 1920 р. [10, с. 26–28].

Опісля того як В. Сірко і К. Саврич отримали завдання від київського підпільного обкому Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) вести підпільну роботу в Галичині, В. Сірко долучився до них після завершення навчання у Золочівській старшинській школі в січні 1919 р. Хорунжий УГА І. Сірко спільно з дядьком Василем і їх товаришем по легіону К. Савричем розпочали свою діяльність у м. Станиславові (нині м. Івано-Франківськ) – туди переїхав уряд ЗУНР після втрати контролю над м. Львовом. Згодом, ЗУНР і УНР уклали акт злуки 22 січня 1919 р. у м. Києві і покращили спільну оборону держави [58, с. 40].

Увійшовши в кооперацію з лідером Селянсько-Робітничого Союзу (СРС) Д. Дем'янчуком (редактор газети «Републіканець»), Сірки і К. Саврич знайшли для себе спосіб легалізувати своє нелегальне становище як громадсько-політичні діячі. СРС як платформа була відносно нова (діяла з грудня 1918 р.) і не мала достатньо ресурсів для своєї активності. З розуміння того, що платформа довго не проіснує, а особисто В. Леніну було потрібно мати транзитну територію для надання сил РСЧА для угорських більшовиків і в німецьку Баварію, більшовицькі агенти отримують завдання з Москви щодо фундації філії Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) в Галичині. За цих умов, в лютому 1919 р. Сірки спільно з К. Савричем (уродженець сусіднього с. Кукільники) були фундаторами Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ), яка після 1923 р. носила назву Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) і проіснувала до серпня 1938 р. Сама назва партії говорила про те, що Кремль офіційно не визнав ЗУНР як державу і прагнув у різний спосіб нав'язати регіону свою політику [23, с. 47–48].

ЦК КПСГ спільно з СРС Д. Дем'янчука вели доволі активну пропаганду більшовицьких ідей через селянські віча в Станиславівському повіті і через публікації в газеті «Републіканець». Через те, що газета часто піддавала критиці офіційну політику ЗУНР і Директорії зокрема, згодом для Сірків і Саврича

настають явно не сприятливі часи. Становище погіршилось і внаслідок того, що ЗУНР проігнорувало офіційні пропозиції в телеграмі В. Леніна щодо надання коридору для червоних військ в захоплене угорськими більшовиками Закарпаття. Також, зазнав краху і Дрогобицький бунт 14 квітня 1919 р., який був спровокованим збільшовизованими галичанами, які були в російському полоні [50, с. 1298–1299].

Звичайно, що у Східній Галичині певні спроби пробільшовицьких сил діяти на користь Кремля були і раніше. До прикладу, в 1915 р. малочисельна група соціал-демократів лівого спрямування створили Інтернаціонал революційної соціал-демократії (ІРСД), який в червні 1917 р. палко підтримував В. Ленін. Прикриваючись гаслами І. Франка, вони подібно до УРП критикували церкву, закликали солдатів спрямувати зброю проти австрійського командування. Окрім Р. Турянського і Й. Крілика, членом ІРСД був і поет, старшина Легіону УСС М. Баб'юк (Ірчан). Ця група діяла в 1915–1918 рр. і через відсутність ресурсів самоліквідувалась [55, с. 6].

Паралельно до процесів в Галичині, ще одним центром створення КПСГ був повторно захоплений 5 лютого 1919 р. м. Київ. Туди ж весною 1919 р. були зібрані збільшовизовані колишні австро-угорські полонені з різних куточків Галичини і в окремих випадках – Буковини. У квітні 1919 р. утворений Тимчасовий комітет Східної Галичини (згодом перейменований в Галицький ревком. – *В. Г.*), очолив колишній австро-угорський полонений зі Снятинщини, правник та студентський активіст Василь Порайко (1888–1937). Подібно до Сірків, В. Порайко також відбув важкість російського полону, де під впливом пропаганди став прибічником більшовицької ідеї. В жовтні 1918 р. В. Порайко став членом ВКП(б) і членом губкому в м. Астрахані. Повіривши в соціальний ліфт більшовиків, цей діяч протягом квітня 1919 – травня 1920 рр. був офіційним куратором усіх питань, які стосувались галицького питання в РНК УСРР [21, с. 102].

Протягом 1919 р. Галицький революційний комітет (Галревком) займався переважно нарощенням власних кадрів, збільшенням якості і кількості власної

пропаганди проти УНР та намагався нелегально вести переговори щодо союзу з петлюрівцями проти Польщі. Звичайно, що ідеї знайти спільну мову з більшовиками були давно – до цього прагнули окремі як галицькі, так і наддніпрянські політики та командири. Цю можливість не виключала і верхівка Директорії. Хоч до грудня 1919 р. вагомих успіхів у Галревкому на чолі з В.Порайком не було, все ж його перемовини з отаманом О. Волохом дали результат – він перейшов зі своєю гайдамацькою бригадою на бік РСЧА у січні 1920 р. Попередньо отаманом була захоплена скарбниця УНР й інші цінні папери Директорії [42, с. 7–10].

Звичайно, що успіх переговорів В. Порайка з О. Волохом була лише частиною задуманого. Ідеєю фікс стають переговори з вищими чинами УГА, які будучи на Поділлі в оточенні кількох ворожих армій потрапили в трикутник смерті. Тиф, нестача одягу, провіанту і амуніції суттєво впливали на боєздатність галицьких частин, які були свого часу більші, аніж дієва армія УНР. Зі стотисячного війська на кінець 1919 р. боєздатними залишались лише не більше 15–20 тисяч стрільців та старшин. Ще така ж кількість була на лікуванні в госпіталях або швидко помирала від епідемії тифу. Живі фізично не встигали ховати мертвих [9, с. 25–26].

Попри те, що начальний вождь УГА генерал-четар М. Тарнавський уклав угоду про мир і союз з Добровольчою армією (білогвардійцями) 6 листопада 1919 р. на залізничній станції Зятківці, він не дав для галичан бажаних результатів. Безумовно, що якусь частину фронту вони для себе закрили. З іншого боку, достатньої кількості медикаментів для хворих на тиф бійців не вистачало. Хоч і військово-польовий трибунал під головуванням отамана Ст. Шухевича 13–14 листопада 1918 р. виправдав дії генерала М. Тарнавського, ситуація у співпраці УНР з ЗУНР. Хоч диктатор ЗО УНР Є. Петрушевич і уряд області були вимушені покинути м. Кам'янець-Подільський через наступ польських сил, це не означало, що його погляди поділяли наддніпрянці. Договір УГА з Воєнними Силами Юга Росії (ВСЮР) у Зятківцях став апогеєм і початком краху взаємодії УНР з ЗУНР. Це стало додатковим стимулом для того, щоб Директорія вела ще активніші

непублічні переговори з офіційною Варшавою щодо миру і союзу проти більшовиків [45, с. 103–104].

Оскільки успіхи РСЧА, в т. ч. 12-ї і 14-ї армій поблизу Поділля проти білої армії стали частішими і фронт став просуватись в бік м. Вінниці, окрема група старшин на чолі з Н. Гірняком розпочала переговори з більшовиками наприкінці листопада 1919 р. Переговори велись через очільника підпільного губкому Поділля А. Хвилю (Олінтер) – колишнього боротьбиста і агітатора, який був родом з підросійської частини Буковини (Бессарабії). Попередня угода УГА з РСЧА була укладена усно в грудні 1919 р., але згодом зазнала розширення і була підписана офіційно 1 січня 1920 р. Ініціативна пробільшовицька група всередині УГА утворила ревком на чолі з Ф. Кондрацьким. Зауважимо, що до середини лютого 1920 р. всередині УГА не було політичної стабільності. Тому для зменшення ризиків бунту, більшовики репресували частину старшин, яких в червні-липні 1920 р. було розстріляно у тюрмах Києва, Харкова і Москви [46, с. 163–166].

26 лютого 1920 р. було видано наказ призначеного більшовиками командарма ЧУГА – В. Порайка під № 1, де ревком ЧУГА вважався розпущеним. Політичне управління армією за наказом В. Порайка перейшло руки КПСГ, яку він і очолював. Цим же наказом було призначене керівництво армії (П. Солодуб, ген. М. Іванів і М. Михайлик) і розпочата реорганізація частин УГА [7, арк. 1].

Протягом недовгого перебування галичан в політичній орбіті більшовиків, військові залишались невдоволеними своїм становищем. Реорганізовані з корпусів УГА три бригади ЧУГА не були сполучені на фронті єдиною силою і були підпорядковані різним дивізіям РСЧА. Проведена протягом березня 1920 р. реорганізація зафіксувала лише майже 17 тисяч боєздатного війська. Політично бригади ЧУГА не були збільшовизовані і таємно зберігали контакти з окремими частинами армії УНР. Винятком була 1-га бригада УСС ЧУГА, яку очолив колишній сотник Легіону УСС М. Баран. Маючи досвід більшовицького агітатора, він зміг дещо краще підлаштувати внутрішньополітичну кухню бригади

під потреби Кремля. З цих причин, ризики пропольських чи повернення до національних настроїв тут були менші ніж у 2-й і 3-й бригадах [50, с. 1300].

Ще одною вагомою причиною низького морального духу і відсутності прихильності галичан до більшовиків було і те, що В. Порайко та його команда не користувались в ЧУГА авторитетом. Про це зокрема згадували в мемуарах С. Шухевич, Н. Гірняк та І. Сірко. Останній зазначав, що невисоким авторитет В. Порайка був через те, що він приїздив у війська нечасто і фактично здійснював управління ЧУГА зі штабу в м. Києві [10, с. 58–60]. На думку репресованого в 1933 р. по справі Української військової організації (УВО) П. Солодуба (виконував повноваження помічника командарма В. Порайка. – *В. Г.*), керівництво ЧУГА не було на місцях таборування своїх частин через страх фізичного замаху. З його слів, такий замах мав місце у квітні 1920 р. на нього (П. Солодуба) і на політичного керівника ЧУГА, комісара М. Михайлика в ході огляду однієї з бригад ЧУГА [3, арк. 157].

Оскільки червона реорганізація знецінила національні потуги галичан і посилення репресій серед тих, хто не підтримав перехід до РСЧА посилилось, таємні переговори комбрига 2-ї бригади ЧУГА Ю. Головінського з генералом М. Омеляновичем-Павленком стали стимулом, щоб порвати з РСЧА. В ніч з 23-го на 24-те квітня 1920 р. дві бригади ЧУГА під командуванням Ю. Головінського знялись з фронту, підняли проти червоних бунт і вирушили на Захід для з'єднання з дієвою армією УНР західніше м. Вінниця та м. Жмеринка. Ця акція припинила існування ЧУГА і змусила червоних вдатись до нових репресій [21, с. 101].

Зі слів допитуваного у 1937 р. колишнього командарма ЧУГА В. Порайка, виступ 2-ї і 3-ї бригад ЧУГА під орудою Ю. Головінського дав можливість полякам і Дієвій армії УНР прорвати фронт та згодом увійти в м. Київ 7 травня 1920 р. [1, арк. 32]. Однак, якщо технічний курінь К. Кізюка і 3-й кінний полк ЧУГА Е. Шепаровича ввійшли до армії УНР, 2-тю і 3-тю бригади були взяті в полон польськими військами та інтерновані у концтабори вглиб Польщі [54, с. 95–96]. Зі слів П. Солодуба, йому, В. Порайку і М. Михайлику за розпад ЧУГА у квітні 1920 р. міг загрожувати червоний військово-польовий трибунал [3, арк.

156]. Опісля зняття з посад в Галревкомі багатьох галичан в травні 1920 р. включно з В. Порайком та М. Михайликом, його керівництво на себе перебирає В. Затонський. Будучи особисто близьким з В. Леніним, він був одним із реорганізаторів ЧУГА і активним політичним лобістом галицького питання в Москві [58, с. 61].

Паралельно до подій з розпадом ЧУГА, у м. Варшаві 21 квітня 1920 р. був укладений мирний договір і союз УНР та Польщі. Цей акт став юридичною відмовою Директорії від Східної Галичини [57, с. 69]. Для більшовиків це був привід для того, щоб відновити свої плани по захопленню Східної Галичини як плацдарму для експорту своїх ідей в Центрально-Східну Європу. Попередньо ними 23 квітня 1920 р. в ході проведення галицької партконференції в м. Києві утворено Галицький оргком на чолі з поляком Ф. Коном. Тоді ж, попри часткове повернення частин ЧУГА на бік УНР, було ухвалено рішення про підготовку нових 150 агітаторів для підпільної роботи в Галичині [24, с. 31].

Попри те, що війська УНР спільно з польськими змогли захопити велику частину Київщини і м. Київ в травні 1920 р., закріпитись для подальших бойових дій їм не вдалось. З врахування того, що 1-ша кінна, 12-та і 14-та армії РСЧА підтягнули резерви з Заходу росії, наприкінці травня – на початку червня 1920 р. ініціатива на полі бою перейшла до червоних. Стрімке просування червоних на Захід було таким швидким, що уже 13 липня радянські більшовицькі підрозділи ввійшли в окремі населені пункти колишньої Австро-Угорщині по р. Збруч. Поряд з цим, 8 липня 1920 р. було затверджено остаточний склад оновленого Галревкому на чолі з В. Затонським, а його заступником став комбриг 1-ї бригади УСС ЧУГА М. Баран [82].

15 липня 1920 р. Галревком ухвалив декларацію «До працюючих всього світу, до урядів Соціалістичних Радянських Республік і до урядів усіх капіталістичних держав», яка проголошувала про утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) [77]. Слід зауважити, що декларацію було ухвалено не в Галичині, а під час перебування членів Галревкому у м. Вінниці. Як зауважує М. Литвин, поняття про якийсь

повноцінний Галревком ще не було – тоді ще діяла його попередня назва Галбюро. Про це свідчить зокрема і один з листів В. Затонського до С. Косіора, де він стверджував, що самовільно взяв на себе керування Галбюро замість Ф. Кона і просив Кремль врегулювати цю ситуацію. Поряд з цим, в документах 14-ї армії РСЧА в м. Жмеринка за 28 липня 1920 р. назва керівного органу червоних галичан фігурувала як Галревком [58, с. 66–67].

Повертаючись до проблеми бойових дій зауважимо, що 17 липня 1920 р. передові загони РСЧА були уже за 30–40 км від м. Тернополя. 27 липня 1920 р. було взято це місто, 28 липня більшовики зайняли м. Чортків, 9 серпня – м. Бучач, 13 серпня червоні захопили м. Сокаль на стику Галичини і Волині, 17 серпня більшовики увійшли в м. Золочів з півночі, 19 серпня – було захоплене м. Підгайці. Також, 19 серпня 1920 р. війська 1-ї кінної, 12-ї і 14-ї армій РСЧА підійшли до м. Львова на різних ділянках від 12 до 15 км [23, с. 56].

В другій половині серпня 1920 р. більшовицькі загони були уже поблизу м. Галич, захопили містечко Більшівці, зайняли значну частину Рогатинщини і зайняли великі плацдарми поблизу м. Перемишляни. Загалом, кампанія липня – серпня 1920 р. для РСЧА увінчалась успіхом – було зайнято повністю 14 і 4 частково повіті колишнього королівства Галичини та Лодомерії. З врахування того, що до 1914 р. в Галичині налічувалось 52 повіті, це означало, що червоними було захоплено 1/3 всіх українських етнічних територій на Заході. Водночас зауважимо, що Східна Галичина – це не був геостратегічний і соціально-економічний ліміт для більшовиків. У їх планах було приєднання всієї Польщі в склад власної держави (для цього був створений маріонетковий уряд на чолі з Ф. Дзержинським. – *В. Г.*), а Галичина їм була потрібна як Східна, так і Західна. Тобто йшло чітке повторення російських наративів 1914 р. [45, с. 113].

До прикладу, у виступі представників Галоркому перед бійцями 14-ї армії РСЧА 21 липня 1920 р. був наступний заклик: «Ідіть же, товариші, вперед і заткніть червоний побідний прапор у Львові, Перемишлі і Кракові. Ще раз ви зміряєтесь з ворогом над берегами Стрипи, Нараївки і других місцях, які вам так добре відомі з всесвітньої війни». В тому ж зверненні галицькі комуністи чітко

стверджували, що «Шлях у Венгрію, Польщу і Германію веде через Галичину» [23, с. 72–73].

І поки червоні намагались прорватись у м. Львів та у напрямку м. Станиславова, 1 серпня 1920 р. в м. Тернополі Галревком офіційно розпочав свою роботу як вищий орган окупаційної радянської влади. Того дня було видано два декрети новоутвореної самопроголошеної держави. Зокрема, декрет Галревкому № 1 «Про встановлення соціалістичної радянської влади в Галичині» в семи пунктах оголошував: Галревком є вищим органом влади; визнавав недійсним будь-які податки, борги і інші договори селян з дідичами і відповідно робітників з фабрикантами; усі підприємства і родовища корисних копалин були «націоналізовані»; усіх військових, чиновників, політиків, представників місцевого самоврядування та поліцейських належало піддати арешту; влада в захоплених регіонах РСЧА переходила до повіткомів і сількомів; усе законодавство Польщі, ЗУНР і УНР було скасоване, а натомість дійсними стали декрети Галревкому і «революційна совість» [8, арк. 39].

В декреті Галревкому № 2 «о виділенні церкви від держави і школи» в 10 пунктах зазначалось, що: церква стає окрема від держави, її майно конфіскується на користь держави; всі привілеї церкви і церковних осіб скасовані; ведення метричних книг (народжень, смертей і шлюбів) передавалось від церкви до цивільних органів ведення відповідних актів громадського стану; школи були позбавлені церковної опіки і відповідно релігія більше не вкладатиметься ані в державному, ані в приватному освітньому секторі; церкві і релігійним організаціям було заборонене стягнення податків і інших пільг з віруючих і т.д. [8, арк. 41].

11 серпня 1920 р. в м. Тернополі відбувся з'їзд ЦК КПСГ, де її новим лідером було обрано В. Затонського, а в склад ЦК увійшли усі діючі члени Галревкому. 16 серпня Галревком видав свій декрет № 3 «Про мобілізацію галичан, які перебувають на території РСФРР і УСРР», щоб утворити ЧУГА 2-го формування [82].

Хоч і більшовики побоювались нових повстань проти себе в тилу, все ж від ідеї про утворення ЧУГА нового формування вони не відмовились. Планувалось, що її новим командувачем міг стати колишній комбриг 1-ї бригади УСС ЧУГА М. Баран. Однак, провести в достатній кількості мобілізацію в Галичині більшовикам не вдалось. Населення не було однозначно налаштованим відносно нової влади, яка ніким не визнавалась у зовнішніх зносинах. Якщо одна частина населення радо вітала своїх визволителів від польського гніту, то у іншій ще була хороша пам'ять про російську окупацію Галичини в 1914–1917 рр. Третя частина населення зайняла нейтральну позицію і просто намагалась вижити в умовах змін влади, яких за останні шість років було не мало [56, с. 586–588].

Загалом, за час існування ГСРР в серпні – вересні 1920 р. було видано 23 декрети. Якщо ті, які були видані протягом серпня стосувались налагодження системи органів влади, міліції, проведення мобілізації, організації судів і відновлення виробничих потужностей на місцевих підприємствах, то у вересні декрети Галревкому були присвячені проблемам ідеології і переведенню освіти на загальний радянський зразок [77]. Окрім видання декретів, Галревком передавав у повітові органи влади циркуляри (інструкції) щодо організації освітнього процесу, ведення прорадянської агітації серед військових і цивільного населення, організації агітаційних відділів на місцях, проведення політосвіти у спеціально створеній партшколі в м. Тернополі на 200 слухачів і т.д. [8, арк. 16].

Окремими категоріями населення, якому приділяли увагу галицькі більшовики, було жіноцтво та молодь. Окрім того, що робота з ними полягала в залученні нових кадрів в лави КПСГ, галицькі комуністи прагнули працювати над з цими категоріями через мітинги, роботу в культурних заходах (клубах чи культурних кутках), поширювати між жінками і молоддю компартійні брошури, книги, листівки та запрошувати на навчання у партійні школи або на курси по ліквідації неграмотності. Також, вагомими ланками діяльності на місцях для активу КПСГ за доби ГСРР була праця з кооператорами, лідерами профспілок та організація суботників за російським радянським зразком. Звільнення від такої повинності могло бути лише за поважних причин [8, арк. 45–46].

В протоколах засідання уряду ГСРР фіксували переважно питання затвердження і відхилення у кадровій сфері, передачу інструкцій щодо проведення тієї чи іншої роботи, в т.ч. і в тилу ворога. Зокрема, не маючи власної валюти, галицька квазідержавна виплачувала своїм агентам у підпіллі в австрійських кронах, російських царських рублях та іншій валюті. До прикладу, підпільнику Дністренку 31 серпня 1920 р. рішенням оргбюро ЦК КПСГ було видано 20 тисяч рублів для роботи в тилу ворога. 3 вересня Дністренка було призначено керівником прифронтового бюро КПСГ, 4 вересня для організації галицького компартійного підпілля у м. Львові уряд ГСРР видав 500 тис. крон [8, арк. 10–11].

Більш ширше комуністи підходили до організації повіткомів, міськкомів і сількомів. Туди залучались переважно ті галичани, які вже мали певний партійний стаж і знали місцевість. Ті уроки, які винесли для себе більшовики після повстання в ЧУГА 23–24 квітня 1920 р. були враховані при утворенні структур КПСГ. Однак, вони довіряли не всім. До прикладу, під час засідання політбюро КПСГ 4 вересня 1920 р. слухалась справа Гадзінського, який в міжвоєнний час буде відомий як літератор і журналіст епохи Розстріляного Відродження. В ході засідання була розглянута заява (донос) Дністренка, що і стало приводом для постанови про «непевність» Гадзінського як комуніста та його оголошення його «кар'єристом». [8, арк. 11]. Однак, це було скоріше зауваження, аніж каральна санкція – він зберіг членство у ВКП (б) та відповідно посаду голови «Всегалвидаву», який друкував пропагандистську продукцію для подальшого поширення на місцях [82].

З очевидних причин, І. Сірко не згадує і того факту, що для підтримки стабільності квазідержави, при Галревкомі діяла Галицька надзвичайна комісія (ГНК, вона же ГАНКА). Де-факто, нею керував особисто В. Затонський, а де-юре головою ГНК був Михайло Немоловський, який був братом колишнього військового міністра УНР, боротьбиста Івана Немоловського (наркомфін ГСРР) [82]. Окрім арештів і фізичної ліквідації невігідних комуністам осіб на місцях, основною функцією ГНК була конфіскація церковного і поміщицького майна на

користь Галревкому. Ними ж за рішенням ЦК КПСГ накладалась контрибуція на заможні верстви населення окупованої Галичини [8, арк. 2].

Загалом, за час свого існування і фактичного контролю ситуації (15 липня – 23 вересня 1920 р. – де-юре, 1 серпня – 23 вересня того ж року – де факто), ГСРР мала під своїм контролем 17 повітових міст, 48 містечок і 1150 сіл. Це було лише 33 % тієї Східної Галичини, яка презентувала до 1914 р. королівство у складі Австро-Угорської імперії. З врахування воєн і революцій, на цій території було лише 35 % населення всієї Східної Галичини. Тут було утворено 18 повіткомів, 650 міськкомів і сількомів, а їх роботу забезпечувало понад 3 тис. військових та цивільних комуністів. Хоч і декретами Галревкому усі землі церкви та поміщиків були конфісковані на користь держави, а борги і повинності селян були анульовані, вони не отримали у свою власність наділи заможних землевласників. Ця земля була передана державі, де були утворені державні артілі і комуни [56, с. 587].

Залучення туди селян було слабким і не досягло для Галревкому бажаного ефекту. Згодом невдоволення радянською владою ставало більшим з початку вересня 1920 р. За цих причин, поповнення галицьких полків РСЧА добровольцями скоротилось. Місцеві все більше почали сприяти розвідці Дієвої армії УНР і повідомляли її про пересування червоних загонів між повітами. Особливо українську розвідку цікавили колони постачання РСЧА [23, с. 156].

При організації органів влади ГСРР на місцях, для більшовиків вчергове стали в нагоді вже згадані вище Сірки – Василь та Іван. Зокрема, Галревком у серпні 1920 р. делегував В. Сірка очолити повітовий ревком у м. Тереховля, а Івана – у м. Підгайці [10, с. 70]. Для них ця місцевість не була чужа. Тих чи інших труднощів у налагодженні роботи окупаційних органів в них не було. Окрім того, що вони вели прорадянську агітацію в селах, які були підконтрольні їх повіткам, Сірків часто могли бачити на мітингах і у сусідніх повітах, в т. ч. на Золочівщині [50, с. 1302]. В своїх спогадах І. Сірко зауважував, що довго йому перебувати на посаді голови повіткому в м. Підгайці не довелось [10, с. 73]. У день зустрічі з рідним батьком у вересні 1920 р., йому довелось тікати від наступу

частин армії УНР з м. Підгайців у напрямку м. Теребовлі. В тому ж населеному пункті недовго довелося затриматись і обом Сіркам, адже частини отамана армії УНР Ю. Тютюнника стрімко здійснювали прорив в бік м. Тернопіль [27, с. 55].

Оскільки похід РСЧА на Варшаву зазнав краху, а після поразки під м. Замостя (30 серпня – 2 вересня 1920 р.) більшовики перейшли від наступу в оборону, утримання ГСРР червоними було важким завданням. Не отримуючи резервів, РСЧА була змушена відступати і згодом, географія захоплення міст червоними змінилась на повернення туди польсько-українських сил. Зокрема, 15–16 вересня 1920 р. були визволені частково окуповані повіти Станиславівщини і півдня Тернопільщини, 15 вересня Галревком покинув м. Тернопіль, а 19 вересня місто було очищене від червоних і вже велись бої в районі м. Підволочиська. 20 вересня 1920 р. були визволені від окупації м. Збараж, Вишневець та Скалат, 21 вересня – українсько-польські війська увійшли в м. Гусятин та перейшли р. Збруч. Того ж дня Галревком офіційно розпустив усі повітки [25, с. 56–57].

23 вересня 1920 р. ГСРР офіційно припинила своє існування як квазідержаву. Того ж дня Всеросійський центральний виконавчий комітет (ВЦВК) радянської Росії опублікувала заяву про те, що в неї є власний план щодо мирного врегулювання польсько-радянської війни. В цій заяві уряд Леніна пропонував, щоб в основі майбутньої польсько-радянської мирної угоди було «негайне урочисте підтвердження як Польщею, так і Росією незалежності України, Литви, Білорусії і визнання незалежності Східної Галичини». Цим же документом пропонувалось, що «зі свого боку РСФРР, беручи до уваги, що радянський лад ще не встановлений у Східній Галичині, готова погодитися на плебісцит у даній області не за принципом радянським, тобто голосуванням трудящих, а за звичайним буржуазно-демократичним принципом». Офіційно до цієї заяви приєдналась до ЦВК Рад України [56, с. 592].

Зміна риторики Кремля була пов'язана зі страхом повторення польських стратегічних успіхів 24 квітня – 9 травня 1920 р. Вдруге захопити м. Київ Польщею і повернути його під контроль УНР могло означати, що крах УСРР міг повторитись в тих масштабах, які були в 1918 р. Аби не повторити цієї помилки,

Кремль намагався виторгнути для себе хоч якісь дивіденди в галицькому питанні зразка вересня 1920 р. Так, повернення під контроль збройним шляхом уже не було реальною задачею. Тому, як в 1920 р., так і в 2014–2022 рр. Москва намагалась просунути традиційний метод – плебісцит (референдум) [77].

З іншого боку, того ж 23 вересня 1920 р. В. Ленін у телеграмі до керівника російської радянської переговорної делегації А. Іоффе стверджував, що радянській росії потрібен справжній мир і його гарантії в 10-денний термін. Якщо ж радянські дипломати зможуть отримати реальні гарантії протягом цього часу, В. Ленін пропонував голові делегації піти на максимальні поступки по лінії р. Шара, Огінський канал, рр. Ясельда і Стир, які продовжились би по державному кордоні Східної Галичини з росією. Тобто виходячи зі змісту телеграми можна розуміти, що Кремль уже тоді розглядав два варіанти – план-максимум і план-мінімум. У плані-максимум йшла мова про можливість проведення плебісциту за західними нормами міжнародного права з метою повернути під свій контроль Східну Галичину, а в плані-мінімум – зберегти кордони на максимальних поступках [23, с. 159].

28 вересня 1920 р. російсько-українська радянська делегація на Ризькій мирній конференції запропонувала проєкт попередньої мирної угоди з Другою Річчю Посполитою. В ній зазначалось, що доля Східної Галичини не є вирішеною і щоб вирішити це питання, то потрібно було б провести референдум на основі прямого, рівного, загального і таємного голосування. Тоді ж було запропоновано радянською делегацією запросити до участі в переговорах представників ГСРР. Зауважимо, що М. Баран як член Галревкому уже брав участь в переговорах між радянцями і поляками в м. Мінську. Однак, польська сторона відхилила цю ідею. Поляки принципово відкидали проблему Галичини з порядку денного і тому українські делегації УНР, ЗУНР та ГСРР не були учасниками прямих переговорів Польщі, радянської України і радянської росії. Попри те, що ЗУНР висловила ноту протесту, а делегація УНР рішуче засудила участь в переговорах маріонеткову УСРР та почала докоряти Варшаві за порушення ними ж

однойменного договору, на цю ситуацію національні табори не вплинули [56, с. 596].

12 жовтня 1920 р. у м. Ризі був укладений договір про перемир'я й прелімінарні умови миру між Українською СРР і Російською СФРР та Польщею. Угода набула чинності 18 жовтня та передбачала відхід до Польщі території на схід лінії Керзона площею в 180 тис. км². В угоді також йшла мова про права нацменшин в усіх трьох державах, визнання Польщею УСРР і БСРР, і т. д. [53, с. 101].

26 статей договору були лише підготовкою до більш об'ємної угоди. Фінальні переговори були завершені в м. Ризі 18 березня 1921 р., де делегацію від радянської росії очолив А. Іоффе, від УСРР – Е. Квірінг, а польську очолював С. Градський. Радянці хоч і до останнього визнавали суверенітет Східної Галичини і намагались добитись цього від Польщі, але бажаного досягти не змогли. Попередньо були ліквідовані Галбюро і всі дотичні до нього органи галичан в Москві, Харкові та Києві. Ще до укладення фінальної угоди в радянців була зміна тактика дії з відкритої конфронтації на пропаганду серед галичан закордоном, перехід КПСГ на нелегальне становище, а з початку 1921 р. Волинь і Східна Галичина в радянській пресі були сполучені в поняття Західна Україна. На такій же основі виникло і поняття Західна Білорусь (108 тис. км² і 3 млн населення), куди ввійшли частково й українські землі (Підляшшя, Берестейщина) [25, с. 35].

Укладення Ризького мирного договору відбулось 18 березня 1921 р. і цим самим було почато край польсько-радянському конфлікту, який тривав майже два роки. Угода декларував державний кордон по р. Збруч з певними відхиленнями на 150–200 км на схід від лінії Керзона. Східна Галичина, Волинь і Захід Білорусі опинились під польським контролем. На території приєднаних до Польщі земель залишалось понад 5 млн українців, а на території БСРР і УСРР – понад 2 млн. поляків. Сторони відмовились від фінансових претензій і виплат компенсацій, прийняли рішення поважати права нацменшин та не мати на своїй території групи (політичні чи бойові), які не будуть спрямовані проти тієї чи іншої держави. На

цій ж основі були переформатовані державні установи УНР в екзилі на звичайні комітети і ліквідаційні комісії. Також, заборонялась будь-яка політична пропаганда як проти радянців, так і проти Польщі [53, с. 102–105].

Ратифікація Ризького договору 14–15 квітня 1921 р. польським сеймом була компромісна і залишила кілька питань без відповідей. Вони стосувались безпосередньо долі своїх співвітчизників в радянській окупації і поразки концепції Юзефа Пілсудського щодо федералізації. Ризький мир став другим і з трьох документів для Польщі в рамках того, щоб остаточно закріпити за собою Східну Галичину. Офіційно цей процес завершився лише 15 березня 1923 р. [27, с. 56].

Згадане вище рішення ради послів Ліги націй від 15 березня 1923 р. про офіційне узаконення прав на Галичину (мандату) Польщею вже нічим не впливало на загальну ситуацію. Подібно до того як ООН осуджує з 2014 р. російську повномасштабну війну, рішення Ліги Націй – такий же нічим не закріплений папірець, як і сучасні рішення ООН щодо України. Чи повторить ООН долю Ліги Націй? Цілком і відкидати цього не варто, адже з позицій надважкого 2025 р. ця ймовірність стає тільки більша.

Якими ж були наслідки падіння ГСРР як квазідержави? По-перше, не декларуючи приєднання до УСРР, галицька квазідержава на компартійному чиннику була виключно буферною зоною для РСЧА щодо спроби експорту своїх ідей в Центрально-Східну Європу. Ідеї більшовицького вождя В. Леніна щодо допомоги радянським угорцям в 1919 р. і щодо захоплення Польщі в 1920 р. зазнали краху. Справа була як у військово-стратегічних, так і громадсько-політичних прорахунках. По-друге, більшовицькі перетворення під час короткотривалої окупації Галичини не дали бажаного результату і згодом викликали повне розчарування у місцевого населення [24, с. 35].

Чи закінчилися в червоних галичан потуги щодо встановлення радянської влади в Галичині? Ні, оскільки мандат Ліги націй на офіційне закріплення за Другою Річчю Посполитою Східної Галичини у березні 1923 р. дав стимул для того, щоб КПСГ розширила свій географічний потенціал і провела своєрідний

ребрендинг. Замість того, щоб курувати лише один регіон, вона стала головною компартійною силою як для Галичини, так і для Волині та почала носити назву КПЗУ – Комуністична партія Західної України. Отримуючи гроші та рукописні матеріали для ведення пропаганди, комуністи на нелегальній основі намагались поширити свої ідеї серед українців Заходу. Серед них був і майбутній дисидент Д. Шумук [63, с. 87].

В окремих випадках доходило і до провокацій. До прикладу, якщо мирна демонстрація на честь свята 1 травня у 1923 р. пройшла мирно, то в 1924 р. вона переросла в трагедію. Тоді у ріднім селищі (колишньому містечку) Заболотів автора цієї роботи загинуло три, було поранено 50 і 130 осіб було заарештовано польською поліцією. Згодом арештовані отримали різні тюремні терміни [див. додаток Г].

Окрім активної роботи КПЗУ і завербованих ЧК-ОДПУ галичан для підпільної роботи в Східній Галичині з числа колишніх старшин ЧУГА (К. Саврич, О. Бандура, брати Дідушки, О. Букшований та ін.), після 1923 р. велась активна агітаційна кампанія по залученню політемігрантів для роботи в УСРР. З початком активної українізації усі ті галичани, які опинились поза межами радянської України стали потрібні як кадри для впровадження політики коренізації. В окупованій поляками Східній Галичині становище українців погіршувалось через політичні репресії і національні утиски. В Чехословаччині і на Заході Європи в багатьох галичан було вкрай важке становище. З урахуванням того, що українізація в УСРР набирала великих обертів і для емігрантів надавався хороший соціальний пакет послуг, велика частина галичан повірила в ідеї «комуністичного раю» [21, с. 104].

У грудні 1924 р. на еміграцію в УСРР з Чехословаччини зголосилось 200 старшин на чолі з колишнім командуючим Легіоном УСС отаманом Гр. Коссаком. У 1926 р. на таку ж акцію пішло ще 160 старшин УСС. У 1927 р. в УСРР з м. Праги прибув відомий український художник-графік В. Касіян. Загалом, наприкінці 1920-х рр. в УСРР з Галичини й інших куточків Заходу України емігрувало понад 50 тисяч українців. Ці кадри змогли за спеціальністю працювати

в закладах освіти, військовій, інженерній, фінансовій, правничій та інших сферах [20, с. 22–23].

Попри отримання блага і можливості соціального ліфту в радянській Україні, з часом стало зрозуміло, що усе обіцяне – приманка для знищення потенційної опозиції і можливих лідерів антирадянських повстань. Той же розкол в КПЗУ в 1927–1928 рр., гучний сфабрикований проти свідомої інтелігенції процес Співки визволення України 1930 р., самогубство М. Скрипника в 1933 р. на тлі Голодомору 1932–1933 рр. та скорочення темпів українізації призвело до того, що галичани стали жертвами тих, в кого вони і повірили. Опісля арешту Гр. Коссака в 1931 р., сфабриковані процеси по справі УВО в 1933 р. переросли в хвилю сталінських репресій, які завершилися лише за кілька місяців до анексії Галичини та Волині СРСР у вересні 1939 р. За рік до цієї події офіційно була ліквідована КПЗУ. Офіційний привід – захоплення як КПЗУ, так і польської компартії фашистською агентурою. Правда про це стала відома лише в 1960-х рр. [12, с. 10–15].

Про те як і чому КПЗУ була знищена в 1938 р. і її члени стали жертвами репресій генеральний секретар ЦК КПРС М. Хрущов згадував наступним чином: «Це були люди, які пройшли польські в'язниці, це були комуністи, перевірені самим життям. Однак їхня партія була за нашим же рішенням розпущена, і Комуністична партія Польщі, і КПЗУ. Чому? Вони, згідно нашому розумінню, вимагали перевірки, хоча їхні члени були комуністами і завоювали це звання у класовій боротьбі. Чимало з них мало за плечима польські в'язниці, яка ще потрібна перевірка? Але тоді у нас були інші поняття. Ми дивилися на них, як на невикритих агентів: їх, мовляв, не тільки слід перевіряти, а й перевіряти під особливою лупою. І дуже багато з них, отримавши тоді визволення від нашої Червоної Армії, потрапили потім у наші, радянські в'язниці» [71]. З цих слів ми розуміємо, що СРСР не довіряв ані союзникам, ані власним агентам і тим паче – галичанам. Це все відбувається і зараз – знищивши основних свідків утворення маріонеткових республік на Донбасі в 2015–2019 рр., Кремль поклав ставку на

найбільш лояльних до себе персонажів та від їх імені здійснює окупаційну політику у просторі від Криму по Маріуполь.

Отже, проблеми галицьких соціалістів довоєнного часу і всі ті ідеали, які пропагували більшовики співпадали з прагненнями будівництва рівноправності у майбутній українській державі. Беручи на себе членство у ВКП (б), галичани в полоні чи на волі ставали агентами впливу Кремля на українські справи в 1918–1920 рр. Як результат – утворення КПСГ у лютому 1919 р., існування ЧУГА в лютому-квітні 1920 р. та короткострокове функціонування ГСРР в м. Тернополі в липні-вересні 1920 р. Незважаючи на великі інвестиції в грошах, військово-політичних та інших ресурсах у вирішенні галицького питання в 1918–1920 рр., більшовики зазнали повного краху у вересні 1920 р.

Уклавши Ризький мир в 1921 р., вони так і не виконали угоди та продовжували боротись за Захід України руками КПЗУ та диверсійних загонів. Загибель 90 % ідейних червоних галичан у репресіях 1933–1938 рр. показала, що анексія Галичини СРСР у вересні 1939 р. буде вдвічі більшим горем, аніж їх прихід на Тернопільщину та Львівщину в 1920 р. Розчаровані галичани стали жертвами репресій 1939–1941 рр. і продовжували ними бути в повоєнні роки.

РОЗДІЛ 3

Теоретична складова у вивченні просторової компетенції на уроках історії в школі

В усі часи та народи географічний чинник відіграє вагому роль. Без нього неможливо уявити сучасні обриси землі, орієнтири на землі, на воді та у повітрі. Саме за рахунок цього чинника ми знаходимо переваги та недоліки у логістичних маршрутах, бачимо потенціал економіки в регіоні, плануємо розвиток конкретного виду бізнесу, ставимо основні пріоритети по реставрації чи реновації історико-архітектурних пам'яток, досліджуємо природу та віднаходимо раніше невідомі або втрачені населені пункти на карті України. Без географії і знань про неї неможливо відтворювати історію. Ці дві науки між собою максимально пов'язані, адже без орієнтиру в географії подій, ми не можемо мати розуміння про їх плинність в часі. Без навичок історії та географії пересічний громадянин України стає жертвою пропаганди Кремля. Орієнтування в географії та історичній географії є запорукою того, що чи учень, чи доросла людина і тим більше людина похилого віку не буде піддана маніпуляціям та зможе самостійно робити висновки про минуле і сучасне нашої держави.

Для того, щоб молоде покоління не було жертвою таких маніпуляцій, на уроках історії в школі та в позакласній діяльності слід глибше приділяти увагу просторовій компетентності. Власне просторова компетенція – це уміння школярів мати орієнтири в географічно-часовому просторі [91, с. 261–262].

Згідно міркування методиста О. Пометун, учні повинні вміти співвідносити розвиток історичних процесів з географічним положенням локацій, де вони відбувались. Також, це і уміння розуміти регіональні особливості подій, їх значення в масштабах окремо взятої держави, географічного регіону, континенту чи світу. Тобто користуючись елементами картографії, учні мають вміти пояснити причини, передумови та наслідки історичних подій (воєн, повстань, політичних виборів, революцій) як української, так і світової історії, ключові тенденції у

розвитку міжнародних відносин, де мали вагому роль такі поняття як геополітика та фактор довколишнього середовища [90, с. 28].

Вміння учнів знаходити орієнтири в історичному просторі передбачає набуття ними наступного набору навичок:

- вміння взяти для опрацювання за назвою тих картографічних матеріалів, які можуть бути корисним матеріалом для виконання тих чи інших завдань;
- вміння визначати географічне положення того чи іншого історичного об'єкту регіонального та національного значення;
- визначати масштаб мапи – тобто мати знання про те, скільки ж км вміщено на місцевості в 1 см карті;
- вміти орієнтуватись на легендах карти – тобто розрізняти, що сховано під тим чи іншим умовним зображенням на карті та яку історичну інформацію містить в собі та чи інша позначка [44, с. 14].

Розвиток такого роду умінь роботи відносно просторової компетенції до появи сучасних цифрових технологій переважно забезпечується шляхом використання історичної карти. Вчитель бере її до рук на уроках історії, де показує дітям дату історичних подій, розташування ключових населених пунктів, логістичних маршрутів, локацій битв та боєзіткнень. Використання карти до введення цифровізації передбачало її володіння як наочним конспектом, який систематизував фактаж та фіксував ключові події в процесі на конкретному фізичному просторі в хронологічній послідовності [51, с. 3].

Котрогось єдиного підходу стосовно структури просторової компетенції на уроках історії між методистами та науковцями немає. Український історик-методист Д. Десятов пропонує:

- оперувати поняттями картографічних вмінь учнів, в т.ч. локалізації історичних подій на контурній та фізичній картах;
- вміти використовувати та розшифровувати нанесені на них легенди, проводити супровід на карті за словесним принципом;
- проводити аналіз змісту історичної мапи із залученням додаткового корпусу джерел;

– уміти розв’язувати складні завдання з використанням карти як джерела історичної інформації [32, с. 19].

З позицій українського історика і методиста К. Баханова, структура просторової компетенції повинна включати в себе такі уміння як:

– створення карт місцевості, де потрібно виділити особливості рельєфу, клімату та інші географічні умови;

– уміти порівнювати різні регіони (в т.ч. як економічні, так і історико-географічні) за площею, розташуванням, типом місцевості, економічним потенціалом, станом окупації чи деокупації і т.д.;

– визначати успіх дій людського фактору в залежність від географічного чинника та показувати наслідки тих чи інших дій (битва, військове вторгнення, зайняття ключових об’єктів, зміни кордонів після укладення мирних угод, утворення або руйнація водних каналів, ГЕС і т.д.);

– окреслювати географічний потенціал регіону та його природні можливості для тих, хто його контролював чи контролює;

– вміння розтлумачувати різні історико-географічні поняття та суміжний до них понятійний апарат [17, с. 114].

На думку О. Пошетун, просторова компетенція включає в себе вміння співвідношення розвитку історичних явищ та процесів з географічним становищем та природними умовами, де неможливо обійтись без роботи з матеріалами картографії. Саме при використанні мап є можливість тлумачити передумови, причини та наслідки історичних подій, процесів у світовій та українській історіях, ключові тенденції у системі міжнародних відносин, які мають прив’язку до геополітики та факторів довкілля, які можна описувати з опором на знання карти, історичного процесу та його регіональної специфіки [48, с. 11].

Український методист О. Фідря переконаний, що у структурі просторової компетенції є картографічні описові і відповідно картографічні аналітичні навички. Тобто це уміння отримувати та відповідним чином відтворювати історичну інформацію користуючись матеріалами карти [61, с. 18].

В цім випадку йде мова про те, щоб учень міг вміти читати легенду, віднаходити географічні об'єкти та вміти їх розташувати відповідно до положення на карті і т.д. Усе це презентує собою процесуальні вміння і навички, які несуть за собою допоміжну, репродуктивну та підготовчу функції. Водночас в другій (основній) групі учнів, згідно з О. Фідрею, є такі компоненти як картоаналітика. Тобто вони є тим інструментом, який дозволяє бачити у параметрах карти історичні факти, процеси, події та явища [62, с. 19–20].

Історики та вчителі-методисти давно вже зробили висновок про те, що карта формує якісний зоровий образ території держав в минулому та дає можливість побачити її геополітичне і військово-стратегічне розташування відносно інших країн. Різні кольори, умовні позначення та відбиття карти відносно регіону (Східна Європа, Галичина, Буковина) чи континенту (Європа, Азія, Африка). Саме карта не дає учню забути обриси держав, їх особливостей рельєфу, розташування річок, основних шосейних та залізничних маршрутів. Також, вона дає розуміння простору і його часового виміру та вчить відслідковувати історичні процеси, події, розкривати причини та наслідки військових конфліктів, політичних криз і т.д. В певному сенсі карта сприяє і тому, щоб учень почав формувати в собі і компоненти економічної (підприємницької) компетентності, які проявляються при вивченні головних особливостей регіону. Це стимулює його до створення власного бізнес-проєкту в майбутньому [32, с. 19].

Загалом, просторова уява у вивченні історії – це відтворення в учнівській свідомості картинного чи умовно-графічного образу локацій з історико-географічними об'єктами та тими фактами, які корисними в ході тієї чи іншої теми. Карта – це важливий об'єкт у пізнавальній діяльності учнів, адже є наочною основою для розуміння міжпредметних зв'язків історії та географії. Мапа також виступає і вагомим джерелом історичної інформації та систематизує весь той фактаж, який вивчається під час навчального процесу. Карта як дає можливість звести в єдину канву знання учнів про тему, так і подібно до інфографіки відтворює ідейну канву подій довкола та замість звичного конспекту дає можливість легко вивчити складні сторінки історії [33, с. 84].

Для того, щоб карта виконувала свій належний навчальний функціонал, її слід послідовно та систематично використовувати на кожному з етапів навчального процесу. Зокрема, навіть короткий погляд на карту за спостереженнями психологів створює в людини певний психологічний «слід». Той образ, який фіксується через кордони та традиційні кольори держав трансформується без особливих зусиль і не послаблює увагу до того, що стоїть в центрі уваги чи людської свідомості в цілому [44, с. 15].

В цілому, формування просторової компетентності – це важлива складова у сучасній історичній освіті. Вона є спрямованою на розвиток уміння мати орієнтир у історико-географічному фронтірі, знаходити міжпредметні контакти між подією та територією, що відповідно дає змогу зробити висновки про ключові історичні процеси держави чи ряду держав. В цім контексті маріонеткові радянські республіки на наших теренах є темою, яка дає широкі можливості для теоретичного погляду на цю проблему. Особливо це актуально і при формуванні громадянської компетентності, яка відкриває перед учнями можливість ширше бачити проблему, зокрема і з погляду сучасності [38, с. 27].

Взагалі, обраний для дослідження період був часом важких революційних зрушень та національних змагань українців за власну державу. Це були великі територіальні трансформації, де їх наслідки і досі є відчутними. В цьому значенні просторовий вимір в контексті теми і мовою карт дає можливість відстежувати територіальні політичні маніпуляції РФ та навчити учнів аналізувати взаємозв'язок між територіями, владою та історичним контекстом [ ].

Вивчення особливостей місцевості, яку займала кожна з республік за рахунок роботи з картографією – це ключовий спосіб формування просторової компетентності як такої. Залучаючи історичну карту, схему бойових дій, адміністративний поділ незаконних формувань – все це дозволяє побачити, як змінювався контроль над тим чи іншим регіоном. За рахунок карти можна з легкістю визначити геополітичний інтерес держави-окупанта, його принципи, якими він керувався при створенні незаконного збройного та територіального формування, що дозволяє самостійно робити реконструкцію подій [48, с. 13].

За рахунок просторового сприйняття таких змін учні глибше розуміють адаптацію противником своїх інструментів контролю до тих умов, які виникали в ході активних бойових дій. Всі ці тимчасові республіки були лише тимчасовою формою політичної присутності, яку на тому чи іншому етапі історії закріплити не вдавалось. Методисти для вивчення таких тем пропонують застосовувати метод історичної реконструкції на мапі, який дозволяє учням розробляти на контурних картах межі квазідержав 1917–1920 рр. та накладати їх на сучасну площу держави Україна. Це є хорошою можливістю для розвитку аналітичного мислення та формування уяви про часово-просторові зміни. Також, це формує здатність піддавати критичному аналізу джерел інформації [51, с. 3–4].

В цьому контексті важливо завжди підводити учнів до розуміння, що історична карта – це авторська інтерпретація подій минулого і є об'єктом для критичного аналізу. Учні можуть її як вдосконалити, так і на основі опрацьованих джерел письмового та візуального характеру створити власну. Такий вид пізнавальної діяльності розкриває перед ними глибшу критику джерельної бази і робить їх доступнішими. Поряд з цим, такий вид діяльності вимагає якісного технічного забезпечення, адже окрім сучасних карт, має бути можливість опрацювання карт минулого часу. Окрім Google-Maps чи карти порталу Deep State, є також ряд і інших можливостей. Водночас всі інші пізнавальні уміння є орієнтованими на розуміння історичного матеріалу як суб'єктивного сприйняття історичного фронтиру.

В межах історико-географічного підходу до тої чи іншої теми, учні також формують в собі навички роботи з різним корпусом джерел. У цьому випадку йде мова про офіційні урядові документи, спогади, політичну агітацію, тексти міжнародних угод, військові накази і т.д. Через аналіз цього корпусу джерел у просторовому вимірі, учні матимуть змогу відшукувати приховані мотиви кожної із сторін конфлікту, розуміти значення географічного чинника у прийнятті політичних рішень, зміни тактики і стратегії, в тому числі і геополітичного пріоритету на тому чи іншому етапі Визвольних змагань в Україні в 1917–1923 рр., який ми вивчаємо в ході обраної тематики дослідження [33, с. 85].

В цім плані важливою є і ціннісна складова в структурі просторової компетентності, яка являє собою аксіологічну орієнтацію людини, де формується власне «Я» у системі координати людина – людина, людина-держава, людина – соціум, людина і світ з позиції національних та загальнолюдських ідеалів. Становлення цих орієнтацій відбувається протягом всього часу навчання учня в школі і відповідно їх цінність та ефективність можна створити лише за рахунок умілого використання методів та прийомів, в т.ч. і тих, які стосуються досліджуваної компетентності [44, с. 15].

Для формування навичок цієї компетентності у межах обраної теми дослідження, ми можемо зручно інтегрувати міждисциплінарні зв'язки, в тому числі історії з географією, правознавством, політологією, статистикою та соціологією. Така інтеграція дозволяє побачити як географічний чинник стає як ресурсом в руках державника чи окупанта, так і може стати викликом тій чи іншій державності. Розгляд проблеми квазідержав у межах різних територіальних конфігурацій дає можливість глибше побачити проблему геополітичної боротьби за українську землю в минулому. Зауважимо, що просторову компетентність неможливо формувати в ізоляції від інших компетентностей. Вона тісно співіснує з хронологічною, інформаційною та логічною. У випадку з проблемою прорадянських квазіреспублік – це і громадянська компетентність [61, с. 22].

Уміння реконструкції територіальних змін потрібно поєднувати з умінням визначення їх хронологічної послідовності з оперттям на джерельну базу та розуміння їх наслідків. У контексті сучасного шкільного курсу історії ця тема в межах просторової компетентності набирає особливого значення з врахуванням тих важких геополітичних викликів, які постали як в 2014 р., так і в 2022 р. Знаючи як використовувались маріонеткові держави для дестабілізації Центральної Ради – УНР, можна крізь просторову уяву бачити як це робить РФ через карликові держави в Криму та на Донбасі. Окремої уваги тепер буде варта і та частина окупованих територій, які не мають конкретного статусу в окупації, але перебувають під контролем Кремля. Тут мова йде про окремі частини Харківської, Сумської і Миколаївської областей [85].

Знання про те, як і для чого були створені прорадянські маріонеткові республіки через призму просторової уяви дозволяє молоді краще орієнтуватись в сучасних сепаратистських викликах в Україні та в Європі. Вивчення цієї теми – це ефективний інструмент у формуванні просторової компетентності. Вона дозволить глибше досягнути історичний контекст подій та появу таких незаконних утворень, а й дає можливості для формування критичного мислення та здатність критично аналізувати політико-територіальні зміни у історичній ретроспективі.

Отже, на основі проаналізованого нами теоретичного матеріалу про просторову компетентність, зауважимо, що такий підхід до викладання історії сприяє формуванню цілісного історичного мислення. Вона дозволяє розуміти час крізь географічний простір глибше розуміти історичні процеси, де полем битви стають ресурси, ключові об'єкти промисловості, органи державної влади та зв'язку. Через просторову аналітику учні краще формулюють загальні висновки про тему та усвідомлюють повну картину історичних подій, їх значення для сучасних геополітичних процесів. Зауважимо, що хороші знання карти, які формуються на уроках історії та географії – це ключ у будь-яких екстремальних ситуаціях для учня як в період навчання у школі, так і опісля нього.

РОЗДІЛ 4. Методичний інструментарій для вивчення проблем радянських квазідержав на уроках історії в старших класах

Оглядаючи проблеми радянських маріонеткових республік в Україні в 1917–1921 рр. ми бачимо, що ця проблема отримала апробацію чи своєрідну повторну перевірку в українських громадсько-політичних реаліях 2014–2025 рр. Також, ця проблема зачепила Україну і в 1989–1994 та 2008 рр., коли схожі процеси відбувались в Молдові та в державах пострадянського Кавказу. Частково ця проблема була усунута за рахунок того, що в 2023 р. перемога Азербайджану у Другій Карабаській війні (2022–2023) дала змогу повернути неконтрольовані ним землі і 1 січня 2024 р. Нагірно-Карабаська Республіка (НКР) офіційно припинила своє існування.

В якомусь сенсі і Україна змогла перешкодити утворенню псевдореспублік в Харкові, Одесі і Миколаєві в 2014 р. та змогла повернути значну частину територій в 2022–2023 рр. в ході повномасштабної війни. Безумовно, що це в першу чергу заслуга сил оборони країни, спецслужб і поліції. Не можна забувати і про героїзм партизанських загонів, які і зараз діють в тимчасово окупованому Криму, на півдні та на Донбасі. Всі ці люди не зважають на тиск росії на фронті, виконують завдання попри всі можливі і неможливі маніпуляції Кремля в інфопросторі та мають свої позиції щодо незаконних плебісцитів в Херсоні, на Донбасі і на Запоріжжі в 2022 р.

Останніх півроку нас намагаються схилити до фактичної капітуляції і де-факто відмовитись від власної території, яку зайняв противник. При всіх своїх недоліках і перевагах, президент України В. Зеленський зберігає саме державницьку позицію. Однак, багато моментів, які і досі сприяють сепаратизму проросійського штибу – не викорінено. Хоч і прийнято закони про заборону Російської православної церкви (РПЦ) (2024), деколонізацію топонімів (2023), а в 2015 р. було прийняте потужне декомунізаційне законодавство, цих кроків мало для культурного відродження Держави. В тих умовах, де ще зберігає силу УПЦ МП, діють окремі проросійські політики і є ризики сепаратизму в окремих

регіонах, слід формувати власну методику по викладанню історії для протидії цим явищам.

Обрана нами для дослідження тема – це і є той випадок, коли потрібно формувати підходи до вивчення сепаратистських рухів крізь призму минулого. Ті порівняння, які свого часу провели наші попередники в ХХ – на початку ХХІ ст. є корисними і повчальними. Звичайно – значна частина досліджень втратила свою цінність через початок російського повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Тим не менш, спробуємо викроїти кореляцію історичного досвіду, сьогодення з користю для нашого майбутнього [29, с. 251].

Тема, яку ми досліджуємо може вивчатись як в 10-му, так і 11-му класі шкільної програми. Якщо 10-й клас ми концентруємо безпосередньо на проблемах радянських квазідержав 1917–1920 рр., то в 11-му відшукуємо історичні аналогії утворенням нелегітимної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) в 1989–1992 рр., в подіях в Абхазії в 1991–1993 рр. та в Південній Осетії в 2008 р., а також в подіях в Україні протягом останніх 11 років війни. Важливо, щоб учні вміли і знали не лише хронологію, а й географію подій, основних дійових осіб у цих історичних процесах, їх історичні портрети як до, так і після участі в утворенні маріонеткових держав і т.д. Фокусуючи увагу саме на історичних портретах, ми можемо віднайти і причини вступу особистості у ВКП (б), основні фактори, які вплинули на високий ріст у кар'єрі, основні здобутки і прорахунки при створенні квазідержав на теренах України [13, с. 210].

Для співставлення спільного і відмінного, протягом теми «Радянсько-польська війна» учні можуть проаналізувати історичний образ В. Затонського (очільник нелегітимної ГСРР в м. Тернополі в 1920 р.) і його візаві в сучасності – проросійського колаборанта на Херсонщині В. Сальдо. Побачивши спільне і відмінне в їх постатях, становленнях особистості та основними передумовами для співпраці з Кремлем, учні можуть на прикладі долі В. Затонського (розстріляний у м. Москві в 1938 р.) показати яким чином може закінчитись і доля сучасного колаборанта – В. Сальдо. Схожим чином можна проаналізувати і долю ідейного лідера ДКРР Артема (Ф. Сергєєва) з життєписом терориста І. Стрелкова-Гірка, а

чий долі певною мірою схожі (обоє були немісцевими для Донбасу. – В. Г.) і на прикладі долі Артема показати, як схожим чином були ліквідовані своїми або співробітниками СБУ лідери «ДНР» та «ЛНР». Таким чином, ми підвищимо розуміння проблеми сепаратизму і її наслідків.

В час, коли над Україною насувається чергова загроза втрати державності, важливо знати і пам'ятати, що росіяни – не змінюються. До прикладу, порівнюючи дати ультиматумів В. Леніна в 1917 р. і В. Путіна в 2021 р. до української влади, взяти і виділити учнями в окрему таблицю наступні моменти:

- чим схожі Ленін і сучасний господар Кремля?
- спільне і відмінне у вимогах більшовицького та сучасного рашистського ультиматуму Кремля до України;
- як діяла українська влада в 1917 р. і в 2021 р. відносно ультиматумів?
- якими були наслідки ультиматумів?
- чому битва за м. Київ в 1918 р. була програна, а в 2022 р. виграна українськими силами?
- які уроки для себе слід винести з цих обох подій на майбутнє?

Окрім порівняльної таблиці подій, можна поставити перед початком уроку проблемне питання – чи був шанс в УЦР вистояти в подіях грудня 1917 – лютого 1918 рр.? Одна частина класу наприкінці уроку буде відстоювати позицію, що могла, інша буде заперечувати таку можливість. У висновках учні сформулюють спільну позицію щодо реального сценарію і чому важливо враховувати чужі помилки для історичного майбутнього [15, с. 30].

За таких умов в нагоді стає в нагоді метод «Шість капелюхів мислення», де будуть представлені позиції більшовиків, думки діячів УНР, селян, реакція міжнародної спільноти, анархістів і т.д. Кожна з позицій проаналізована відносно подій по утворенню ДКРР на Донбасі, ОРР на півдні в 1918 р., Радянської Республіки Тавриди в Криму (1918), ГСРР у м. Тернополі в 1920 р. і т. д.

Якщо звернутись до суті методу, то слід зауважити, що кожен з «капелюхів» є символом щодо того чи іншого типу (стилю) мислення або є відображенням перспективи. До прикладу, білий капелюх відображає проблему

фактів і інформації, червоний є символом емоцій і почуттів, чорний – це критика і застереження, жовтий є символом позитивних сторін і відповідно переваг, зелений презентує творчі ідеї й альтернативи, в той час як синій є відображенням всього процесу мислення [65, с. 163].

Для того, щоб ефективно відтворити цей метод відносно теми «Брестський мирний договір: Політичні наслідки та реакція суспільства», учнів слід розділити на шість груп, де кожна отримає свій «капельюх». Головне завдання груп – комплексний аналіз проблеми створення прорадянських квазідержав на території України в 1917–1921 рр. відносно того кольору, який відповідає їх капельюху. До прикладу, група, яка перебуває під білим кольором (факти і інформація) виконує наступний алгоритм дій:

- збір інформації і презентація фактів про створення та функціонування прорадянських квазідержав в 1917–1920 рр. (проголошення нелегітимної радянської УНР в м. Харкові в 1917 р., ДККР, ОРР, РРТ в м. Сімферополі, ГСРР та ін.);

- хронологія основних подій, ключових осіб і основні документи щодо функціонування кожної із псевдодержав.

Щодо червоного капельюха (відповідає за емоції і почуття), то в завдання цієї групи буде входити:

- відтворити можливі емоційні реакції різних верств українського соціуму відносно утворення цих нелегітимних держав;

- реконструювати думки селян, робітників, інтелігенції і військових відносно подій, які мали відношення до нелегітимних утворень.

У випадку з чорним капельюхом, де група здійснює критичний аналіз і робить власні застереження, слід виконати наступні дії:

- здійснити аналіз негативних наслідків щодо створення більшовицьких квазідержав в Україні в добу визвольних змагань 1917–1923 рр.;

- показати, які загрози кожна із них несла для існування УНР та чому сучасні квазіутворення на сході і півдні держави не вдалось оперативно ліквідувати, як до прикладу в 1918–1920 рр.

Група, яка буде з жовтим капелюхом (позитивні сторони і переваги), мусить поглянути на аргументи більшовиків щодо переваг від утворення нелегітимних утворень в 1917–1920 рр. Оперуючи документами і фрагментами з мемуарів І. Сірка, В. Затонського та інших, можна оглянути обґрунтування більшовиками ідей утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки в липні 1920 р. і побачити чому ідея мала суттєву різницю з реалізацією її на практиці [39, с. 115–117].

У тієї групи, яка буде мати під зеленим кольором капелюхи (творчі ідеї і альтернативи), повинна пропонувати альтернативний шлях розвитку досліджуваних подій і дати відповідь на запитання – Що могло б статись, якби кожна із маріонеткових радянських республік не була створена в 1917–1920 рр.?

Остання група учнів буде представляти синій капелюх, яка відповідатиме за координацію роботи перших п'яти груп, буде стежити за дотриманням часу і буде підсумовувати результати їх роботи. В кінцевому результаті сині повинні залишити комюніке щодо всієї роботи по цьому методу.

На наш погляд, таке заняття можна провести у формі практичної роботи на окремому уроці. Кожна із груп може показати свої результати через мультимедійну презентацію і короткі відео до 2–3 хвилин у формі рольової гри. У кінцевому результаті важливо сформувати цілісну картину, яку можна було б відобразити як у формі есе, так і через інфографіку на великому постері в онлайн-режимі. Зокрема, постер можна було б зробити командно на платформі Canva [42, с. 309–310].

Звичайно, що створення інфографіки можна розглянути окремим пунктом. До прикладу, можна запропонувати учням стати своєрідним аналітичним відділом розвідки УНР зразка 1917–1920 рр. Поділивши їх на декілька груп (Схід, Південь і Захід), вони формують про кожную з маріонеткових радянських республік вертикальний або горизонтальний інформаційний постер. До прикладу, група Схід робить такі постери про радянську УНР і ДКРР, група південь – бере до уваги Одеську радянську республіку і радянську республіку Таврида, а в групи Захід може бути як основна інформація про ГСРР, так і її порівняння з

національною альтернативою у формі ЗУНР. Для відображення найвагомішим будуть такі дані як:

- площа та кількість населення;
- дата заснування;
- форма правління;
- чисельність збройних сил і силових структур;
- керівництво основними владними структурами;
- наявність чи відсутність міжнародного визнання;
- основна політсила або правлячі партії [49, с. 310].

Схожим чином можна порівняти і особливості утворення ДКРР в 1918 р. та ЛДНР в 2014 р. На наш погляд, їх можна звести у дві порівняльні таблиці – 10 спільних рис і 10 відмінних між ДКРР та сучасними проросійськими республіками на теренах українського Донбасу. Зокрема, якщо ми говоримо про 10 спільних рис, учні можуть їх відобразити орієнтовно наступним чином:

- географічний чинник – усі три формування на теренах Донбасу (в 1918 р. і Кривбасу. – В. Г.) і основна мета – контроль над ключовими промисловими об'єктами на теренах Донецького басейну;

- вагома спільність у цих квазідержав – тотожні історії щодо самопроголошення з метою від'єднатись від влади офіційного Києва (в 1918 р. від УЦР УНР, а в 2014 р. – від держави Україна);

- ідеологічно як ДКРР, так і «ЛДНР» були напряду пов'язані з Кремлем, адже ідейний проєкт Ф. Сергєєва (Артема) ідейно спирався на російський більшовизм, а от утворення «ЛДНР» трималось на проросійському сепаратизмі, який чітко вписувався в путінські концепції «русского міра»;

- кожне з нелегітимних утворень було сепаратистською реакцією-протестом проти дій центральної української влади – ДКРР проти Української Народної Республіки (УНР), «ЛДНР» проти постмайданної України;

- як ДКРР, так і сучасні проросійські квазіреспубліки на Донбасі у своїм нелегітимнім утворенні опирались на економічну складову регіону – його вугільні шахти і потужності металургійних заводів Приазов'я;

– кожне з утворень стало наслідком військового конфлікту – ДКРР в ході визвольних змагань в Україні 1917–1923 рр., а квазідержави «ДНР» і «ЛНР» під час гібридної війни росії проти України в 2014–2021 рр.;

– відсутність легітимізації у міжнародному правовому полі була як у ДКРР, яку не визнали навіть в Кремлі, так і «ДНР» та «ЛНР», яких рф і кілька її сателітів визнало заради формального приводу для початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р.;

– як у ДКРР, так і сучасних сепаратистів на Донбасі була єдина зовнішня підтримка – Кремль;

– існування квазідержав в обох випадках не було довгостроковим, адже ДКРР проіснувала кілька місяців в 1918 р., в той час як «ЛДНР» проіснували до 30 вересня 2022 р. і були анексовані рф в ході чергового псевдореферендуму;

– у кожній з цих квазідержав був власний символізм для росії як в 1918 р., так і в сучасності – ДКРР стала частиною міфу про російський Донбас в часи СРСР, а сучасні «ДНР» та «ЛНР» були використані Кремлем як інструмент для ведення гібридної війни в 2014–2021 рр. задля претензій на імперську історичну спадщину доби імперії Романових і СРСР.

Окрім спільного, учні можуть провести аналіз конкретних відмінностей між цими квазідержавами. Такий аналіз є важливим для гострішого розуміння картини і її кореляції з сьогоденням, де на наш погляд слід виділити такі компоненти як:

– час появи – ДКРР була самопроголошена в 1918 р., а квазідержави на теренах Донбасу – в 2014 р. в умовах діючої війни;

– є велика різниця стосовно політичного контексту в обох випадках, адже ДКРР стала одним із наслідків розпаду російської імперії у боротьбі УНР з більшовиками, а виникнення «ДНР» та «ЛНР» було пов'язане з небажанням Кремля миритись з втратою політичного контролю над Україною в 2014 р.;

– ідеологічно проблема також відрізняється, адже проєкт Ф. Сергєєва в 1918 р. мав бути частиною більшовицької росії на основі інтернаціонального соціалізму, а в основні утворення квазідержав на Донбасі в 2014 р. декларувався

«захист російськомовних» з автономними правами, а з часом – повна інтеграція на правах федерального суб'єкту в росію;

– є суттєва різниця в територіальних претензіях, адже ДКРР зазіхала на терени від м. Харкова по м. Катеринослав (м. Дніпро) і від Кривбасу по крайні точки на південному-сході сучасної Луганщини, в той час як «ДНР» та «ЛНР» посягали виключно на територіальні межі Луганської і Донецької областей;

– по рівню «автономії», то слід зауважити, що ДКРР була швидко поглинута радянською УНР, а от «ДНР» та «ЛНР» зберігали «незалежність» аж того часу, доки їх не було анексовано росією в ході фіктивних референдумів в ОРДЛО, на окупованій Херсонщині і Запоріжжі у вересні 2022 р.;

– за рівнем легітимізації, то у ДКРР її не було взагалі – В. Ленін не визнав її офіційно і навіть розкритикував саму ідею створення, в той час як «ДНР» та «ЛНР» отримали визнання від Кремля 21 лютого 2022 р.;

– були доволі різні масштаби конфлікту, адже ДКРР стала каменем спотикання одразу для УНР, радянської росії, дочірньої до неї радянської УНР, була в зоні інтересів Німецької імперії та мала стратегічне значення для білогвардійців (білих російських монархістів), а проблема, яка була в 2014–2021 рр. була створена росією супроти України в 2014–2021 рр.;

– суттєву різницю має і соціально-економічна ситуація перед розвитком подій як в 1918 р., так і в 2014 р., адже ДКРР стала продуктом економічної кризи після Першої світової війни, а поява «ЛДНР» в 2014 р. була в ті часи, коли регіон мав одні з кращих показників економічного росту в державі Україна;

– якщо міжнародна реакція на події ДКРР була фактично відсутня через доволі швидкий перебіг подій на російсько-українському фронті в 1918 р., то у випадку з «ДНР» та «ЛНР» від 2014 р. по сьогоднішній час є чітка позиція всього демократичного світу щодо непризнання цих нелегітимних утворень як зараз, так і до їх анексії росією в 2022 р.;

– в загальних висновках учні констатуватимуть, що якщо в 1918 р. ДКРР зникла завдяки рішучості сил Четвертого союзу і армії УНР, то в 2022 р.

квазіреспубліки на Донбасі були анексовані в ході ніким невизнаного референдуму на тимчасових окупованих територіях України [30, с. 108–110].

В цьому ж контексті не забуваймо, що в умовах війни і військового стану важливою є робота учнів з картами. До прикладу, учні можуть порівняти географічне положення кожної із квазіреспублік, де можуть відобразити і виокремити наступні характеристики цих незаконних утворень:

- час функціонування;
- столиці кожної з квазідержав;
- основа економіки нелегітимної формації;
- наявність надійних логістичних шляхів постачання військ;
- зона, яку охоплювали та на яку претендували.

В розрізі роботи з джерелами важливо, щоб діти були готові працювати з документами та спогадами з боку різних сторін. Окрім того, що це можна провести як на уроках історії, так і в позакласній гуртковій роботі, ця методика може бути корисна і в майбутньому повсякденні здобувачів освіти. Загалом, алгоритми цієї роботи розпочинаються з визначення конкретних цілей роботи. Зокрема, метою буде ознайомлення їх з процесами формування і функціонування прорадянських квазідержав мовою джерел для того, щоб розвинути в них навички критичного мислення. В завданнях ми формулюємо наступне:

- вивчити основний фактаж про ДКРР (1918), ГСРР (1920), ОРР (1918) та їхні прямі та непрямі зв'язки з Кремлем;
- розвинути навички роботи з первинним і вторинним корпусом джерел, в т.ч. архівними документами, спогадами і публікаціями в газетній періодиці;
- сформувати розуміння учнями того, що кожна з республік носила за собою маріонетковий характер і довго проіснувати не могла.

Доволі вагомим є підбір джерел, де потрібно навчити учнів правильно їх класифікувати за типами. До прикладу, до первинних джерел будуть належати декрети ГСРР, ДКРР, маніфести ОРР, газетна періодика кожної з квазідержав, спогади В. Затонського, Н. Гірняка, І. Сірка та ін. Говорячи про вторинні джерела, тут в нагоді стають праці М. Литвина, П. Арсенича, В. Вериги, Б. Тищика,

К. Науменка, Ю. Сливки, В. Солдатенка, Я. Тинченка, С. Плохія та ін. До комплексу візуальних джерел увійдуть карти (як з підручників, так і монографій, статей, інтерактивних проєктів у соцмережах і т.д.) і фотографії основних організаторів квазідержав, військових частин, приміщень, міст, історичних процесів тощо.

Класифікувати кожне з джерел слід за тематичним наповненням (економіка, зовнішні відносини, ідеологія, критика і т.д.) і відповідно за доступністю (короткі уривки для учнів 5–9 класів, а повноцінні тексти для старшокласників). Водночас для підготовки до такого роду роботи потрібно, щоб був проведений попередній етап (ознайомлення учнів з контекстом подій, коли створені джерела) і були пояснені основні терміни щодо цієї проблематики: квазідержава, ГСРР, ДКРР, маріонеткова держава, маніфест, декрет, плебісцит, ЧУГА тощо [37, с. 105].

Після ретельного відбору джерел вчителем, відбувається і технічна підготовка, де потрібно або роздрукувати, або розмістити на слайдах презентації ті чи інші документи. Важливо, щоб всі матеріали відповідали темі і змісту уроку.

Безпосередній аналіз буде здійснено за алгоритмом, який складається з п'яти кроків. Перший крок – це ознайомлення: ми зачитуємо чи роздаємо учням уривок джерела, наприклад, декрет Галревкому ГСРР № 1, після чого учні визначають автора, дату створення документа та його мету. Другий крок стосується пошуку контексту подій, де будуть ставитись приблизно такі запитання: «Чому ДКРР утворилася саме в Донбасі?» чи «Як ГСРР пов'язана з наступом Червоної армії в Галичині?», а також проводиться обговорення історичних умов (революції 1917 р., Брестський мир лютого 1918 р., наступ УНР весни 1918 р.). Третій крок – це критичний аналіз, де учні будуть оцінювати достовірність джерела і давати відповіді на такі питання: «Чи є запропонований текст елементом пропаганди?» (порівнюючи прорадянські газети з повідомленнями УНР), і виявляють упередженість, наприклад, «Чому лідери ДКРР наголошували на економічній окремішності?». Четвертий крок — це порівняння, де джерела зіставляються, як-от декрет ДКРР із Третім Універсалом УЦР чи спогади про ГСРР з пресою доби ЗУНР, після чого робляться висновки

про схожість і відмінність квазідержав. П'ятий крок – це синтез, де учні будуть формувати власні висновки через проблемні запитання: «Яка роль Кремля в утворенні маріонеткових республік в 1917–1920 рр.?» і «Чому вони проіснували недовго?» [19, с. 600].

Застосовувати джерела на уроці варто через інтерактивні методи, які сприяють проведенню командної роботи учнями. Власне сама робота в групах передбачає наступний розподіл завдань: одна група аналізує ДКРР, друга – ОРР, третя – ГСРР, після чого кожна презентує свої висновки класу. Дискусія на тему «Чи були ці утворення самостійними державами?» допомагає розвинути аргументацію. Рольова гра дозволяє учням «представляти» лідерів квазідержав, наприклад, Артема для ДКРР чи В. Затонського для ГСРР та обґрунтовувати їхні позиції в історії цих квазідержав. Візуалізація передбачає створення хронологічної стрічки (ДКРР: лютий–березень 1918; ОРР: січень–березень 1918; ГСРР: липень–вересень 1920) або ж інфографіки, яку ми описували вище [89, с. 28].

Для домашнього завдання можна запропонувати учням написати есе на тему «Маріонеткові радянські республіки: інструмент чи ініціатива?». Крізь призму такого творчого завдання можна побачити чи ефективно засвоївся учнями метод аналізу джерел в ході уроку.

Оцінювати результати наших учнів по роботі з джерельною базою потрібно за чітко сформованими критеріями. Вони повинні враховувати кожен з аспектів діяльності учнів протягом такого роду роботи. До прикладу, за розуміння змісту джерела – 5 балів, 4 бали – за аргументовані висновки, ще 3 бали – це за власний підхід до проблеми. Формами контролю можуть бути усні відповіді, тести і творчі роботи, які будуть сприяти вчителю у перевірці ефективності власної методики і побачити глибину засвоєння великого масиву матеріалу учнями [87, с. 20].

Ми маємо враховувати і всі ті труднощі, які можуть виникнути в учнів при роботі з таким типом джерел. До прикладу, через їх архаїку, учні не завжди можуть правильно перекласти документи з російської чи польської і при цьому розуміти їх справжній зміст, ідеологічний стиль та ін. Це може бути певним

бар'єром для наших підопічних. Також, у зв'язку з військовим станом може бути проблема з доступом до архівів, тому добре використовувати підручники і оцифровані матеріали. Тому і при вирішенні такого роду проблем, ми спрощуємо розуміння учнями текстів при власному поясненні, перекладі і обміном досвіду роботи з архівними джерелами. Тоді і в учнів буде якісно кращий інтерес та щире бажання працювати напряму з джерелами. Це буде той самий ефект, коли глядач перегляне сам фільм, а не прочитає на сайті або перегляне критику про нього на YouTube.

Надаючи методичні поради, нам слід враховувати усі практичні аспекти організації уроків. Один урок (45 хв) в середньому може охопити аналіз 1–2 джерел і тому для порівняння усіх радянських маріонеткових республік в Україні 1917–1921 рр. потрібно буде час як мінімум двох уроків. Для такої роботи в нагоді можуть стати е-ресурси ЦДАГО України і ЦДАВО України, оффлайн матеріали з читального залу Державного архіву Івано-Франківської області та інші матеріали з перевірених цифрових ресурсів. Окрім традиційної форми роботи (читання і запитання), ми маємо навчити учнів правильно читати карти, вести дебати і відтворювати епоху через твори-роздуми.

Завершуючи опис методичної складової нашого дослідження, не можливо не згадати про роботу з відеоматеріалами. Хоч де-факто значна частина з них не дійшла до нашого часу, в нагоді стають переважно художні або історичні фільми. Одним із таких є «Варшавська битва. 1920» (реж. Є. Гофман, 2011), який передає події 1920 р. Так, в нім немає епізодів, де були показані сцени про Галицьку СРР, але відображено як взяття Києва польсько-українськими силами в травні 1920 р., так і більшовицький наступ в Галичині влітку того ж року [37, с. 20–21].

Хоч і стрічка займає великий об'єм часу (115 хв.), у повному обсязі на уроках історії її оглянути не є можливим. Для того, щоб вивчити її і обговорити в класі, можна спробувати одразу кілька варіантів. У першому випадку – учні переглядають фільм самотійно вдома і пишуть коротку рецензію з враженнями від стрічки. Окрема група учнів може взяти на аналіз сценарій і порівняти з реальним розвитком подій, відрізнити пропаганду від правди та дати загальний

висновок щодо потреби для України у збільшенні виробництва стрічок на таку тему. Такий метод буде актуальним у темі «Збройна агресія рф проти України».

Звичайно, що учні можуть навести у приклад такі стрічки як «Таємний щоденник Симона Петлюри» (реж. О. Янчук, 2018) або «Чорний ворон» (реж. Т. Ткаченко, 2019), де також піднімалась проблема боротьби з більшовиками в 1917–1923 рр. Однак, дані стрічки були створені ще до повномасштабного вторгнення і належної популярності в свій час не здобули [60]. Перед учнями можна було б поставити цілком логічне питання – чи можна назвати стрічки «Позивний Бандерас» та «Іловайськ» тими, які сприяють ідейній боротьбі з сучасним донбаським сепаратизмом в 2025 р.?

Отже ми бачимо, що кореляція минулого з сучасним у випадку прорадянських і проросійських маріонеткових республік зразка 1917–1921 та 2014–2025 рр. є вагомим роботою для протидії російській пропаганді на уроках історії в школі. Правильно продуманий, логічно структурований і ефективно задіяний інструментарій сприятиме покращенню навичок критичного мислення, посиленню командного чинника при роботі в парах, здружить їх у спільних інтересах, сформує в них свідомих громадян і сформує в них сильний імунітет перед психологічними маніпуляціями росіян на історико-політичну тему у соцмережах.

ВИСНОВКИ

На підставі проаналізованих нами джерел і напрацювань вітчизняних істориків, необхідно виокремити такі висновки. По-перше, нами було з'ясовано, що квазіреспубліка – це нелегітимне державне утворення, яке створюється внутрішніми силами з присутністю або відсутністю зовнішньої підтримки. У випадку визвольних змагань 1917–1923 рр. усі утворені протягом 1917–1920 рр. маріонеткові радянські республіки були утворені більшовицькими агентами і функціонували в інтересах Кремля. Щоправда, у випадку ДКРР на Кривбасі і Донбасі нелегітимне утворення стало продуктом конфлікту інтересів між столичним Харковом і Донецьким обкомом, як і та ж сама ОРР в м. Одесі, то радянська Таврида в Криму в 1918 р. і Галицька СРР в м. Тернополі влітку – вересні 1920 р. були добре продуманим планом місцевого компартійного активу, який діяв за вказівками від раднаркому в Москві.

Аналіз історичних джерел показав, що кожне з проаналізованих нам нелегітимних держутворень виникало в умовах визвольних змагань в Україні 1917–1923 рр., впливу Жовтневої революції 1917 р. на український контекст подій, а у випадку ГСРР простежується чіткий зовнішній чинник. Короткочасність існування (ДКРР: лютий–березень 1918 р., ОРР: січень–березень 1918 р., РСРТ: березень–квітень 1918 р., ГСРР: липень–вересень 1920 р.) засвідчує про відсутність будь-якої внутрішньої стабільності і широкої соціальної бази. Проведене в рамках написання дипломної роботи дослідження підтверджує, що ключову роль у створенні й функціонуванні цих квазідержав відіграла Москва, надаючи ідеологічну, військову та економічну підтримку, що підкреслює їхній маріонетковий характер.

Попри те, що в населення була націоналістична альтернатива у формі УНР, Української Держави (Гетьманату), ЗУНР та Кримської Народної Республіки, в реаліях 1917–1923 рр. ключову роль відіграв саме збройний чинник. Подібно до гібридної (2014–2021) і сучасної повномасштабної війни РФ проти України (2022–

2025) ми бачимо, що проблема, яка існувала понад 100 років тому нікуди не зникла. Навпаки – вона набрала сили і стала світовою проблемою.

Як на Донбасі, так і в Одесі чи Криму в 1918 р., українського чинника в організації маріонеткових республік фактично не було. Якщо Крим почав бути де-факто в українських реаліях в 1918 р., то ще рік тому це була виключно справа кримських татар, монархістів і локальних комуністів. Звісно, що заслуги згуртованості кримських татар і їх бажання до єднання з УНР важко не оцінити належним чином. На наш погляд, ця проблематика заслуговує окремої дипломної роботи або хоча б глибокої наукової статті.

Як в ДКРР, так і у випадку Одеської Радянської Республіки чи РСРТ в м. Сімферополі не було реальної можливості закріпити свої спроби незалежності. Блискуча операція сил Четвертного союзу весною 1918 р. показала, що будь-який сепаратизм можна побороти лише силою. Саме завдяки силі впала кожна з квазідержав і відповідно у травні 1918 р. на цих землях закріпилась нова державна формація – Українська держава (Гетьманат) гетьмана Павла Скоропадського. Хоч вона не змогла довго проіснувати через вимушений відступ австро-німецьких сил і внутрішній переворот на чолі з Директорією, все ж протягом травня – листопада 1918 р. в Україні зберігалась відносна стабільність.

Звісно, що в останніх пропонованих нашими союзниками проєктах щодо миру і поновлення стабільності в Україні також є проєкти щодо миротворчого контингенту як гарантії безпеки. Однак, на відміну від ситуації 1918 р., ці сили не є декларованими для того, щоб вести наступальні операції спільно з українцями. Так – вони не будуть подібно до німців і австрійців зразка 1918 р. спільно з УНР визволяти Донбас та Крим. На жаль, сучасних більшовиків нема змоги вигнати зброєю, адже на думку Заходу і самих рашистів – це і буде Третя світова війна, яку ніхто не хоче допустити. Але чи не допустять її ініціатори сучасної Другої Холодної війни? Чи зможе Кремль добитись успіху або ж навпаки – розвалиться як держава як в 1917 р., так і в 1991 р.? В таку перспективу хочеться вірити.

Як найкраще було б поступити з лідерами квазідержав на Донбасі, в нелегітимних утвореннях в Криму, в частинах Херсонської і Запорізької

областей? Хтось згадає долі лідерів радянської Тавриди, які були страчені німцями у квітні 1918 р. чи лідерів ДКРР, які загинули за загадкових обставин в 1920-х рр.

Хтось скаже, що подібно до В. Затонського і М. Барана, вони стануть жертвами сталінських репресій 1930-х рр. або подібно до А. Бараля та І. Сірка пройдуть важкий життєвий шлях, який закінчать в небутті. Варіацій є багато і не треба шукати настільки давні приклади – візьмемо навіть ліквідації своїми ж польових командирів «ЛНР» і «ДНР» до початку повномасштабної війни, в т.ч. очільника донецьких сепаратистів О. Захарченка 31 серпня 2018 р. Чому Москва сама ж ліквідовувала своїх маріонеток в 1920–1930-х рр. і в 2010-х рр.? Ймовірно тому, що залишати свідків і виконавців злочинних наказів не хоче жодна диктатура для збереження обличчя перед міжнародною спільнотою. У випадку сучасних реалій – це ліквідація небажаних свідків на потенційних міжнародних трибуналах за злочини Москви в Криму, на Донбасі і на всій території України протягом 2014–2025 рр. Кожен ліквідований крупний командир, нелегітимний політик чи навіть священник РПЦ – це мінус один небажаний свідок для рашистів.

Нами було з'ясовано, що протягом 2014–2025 рр. московський чобіт не дійшов до терен Галичини. Однак, це не можна говорити про Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР), яка проіснувала де-юре два з половиною місяці в липні – вересні 1920 р. Її функціонування було значно довшим у порівнянні з багатьма аналогами 1918 р. і більш тривалим як у дочірньої Бойківської радянської республіки (21 – 26 серпня 1920 р.) на території південної Львівщини. Похід РСЧА в Галичину влітку 1920 р. в закликах галицьких колаборантів означав, що вони чітко продовжують політику царського імперіалізму доби Романових. Видозмінений до бажань і планів більшовицького Кремля задум означав, що новою задачею є транзитна зона для захоплення Центрально-Східної Європи. Також, в реаліях літа 1920 р. ідея більшовицького походу носила за собою посилення до реваншу за військово-стратегічні поразки російської імператорської армії в 1914–1917 рр.

Для навчального процесу у школі обрана нами тема – це профілактика сепаратизму і укріплення героїко-патріотичного виховання учнівської молоді. В умовах дезінформації, частих історико-політичних маніпуляцій і відвертої брехні, ми повинні вміти формувати якісну методику вивчення цієї вкрай важкої теми. Якщо в середній школі фокус проблеми буде на причинно-наслідкових зв'язках через аналіз фрагментів документів та історичних фільмів, то у старших класах ця проблема буде аналізуватись з позицій повних текстів, під час проведення дебатів і в ході відкритих уроків з ветеранами АТО-ООС та сучасної повномасштабної війни.

Реалізація вивчення просторової компетентності дає можливість побачити ширшим планом географію та історію регіону, вона також якісно сприяє набуттю навичок критичного аналізу і здатністю самостійно виконувати різні задачі з історичній реконструкції подій. Карта є джерелом, яке дозволяє побачити масштаби подій, їх значення у своєму часі та й в сучасності. Подекуди наслідки зміни подій 1917–1923 рр. на геофізичній карті сучасної України є відчутними і досі. Особливо це стосується сепаратизму на півдні і сході нашої держави до 2014 р., як і протягом всіх наступних 11 років сучасної війни з рф.

Ця тема – це перевірка на здатність учнів до аналізу важких історичних подій, порівняння тодішніх і сучасних квазідержав за різними критеріями, територіальними, економічними та іншими чинниками. Що важливо – пошук спільного і відмінного, ідейного чи соціально-економічного дасть відповіді до проблеми з покращенням законодавства у сфері боротьби з сепаратизмом, покращить загальний кругозір і дасть здобувачам освіти ключ до розуміння сучасних подій крізь призму історії. Саме через ці вкрай непрості, але важливі теми ми зможемо виховати в учнях майбутніх аналітиків, політиків, офіцерів ЗСУ, НГУ, НПУ, підготувати їх до служби в СБУ та віднайти ті потенціали, які вони в собі ще не розкривали. Головним завданням, яке ми ставимо в проведенні уроків на таку тематику – це розкриття злочинів Москви від покоління в покоління з метою недопущення історичних помилок українцями в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I.   Архівні матеріали

Галузевий Державний архів СБУ (м. Київ)

1.   ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 40215-фп. Слідча справа Василя Івановича Порайка. Т. 1. 1937. 248 арк.
2.   ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 75160-фп «Ксерокопії з матеріалів справ, що зберігаються в УФСБ РФ Архангельської обл., на ув'язнених, які були репресовані в Україні та відбували покарання на Соловках і були розстріляні 27 жовтня – 4 листопада 1937 року під Медвеж'єгорськом за рішенням трійки УНКВС Ленінградської області». Т. 1. 397 арк.
3.   ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 75160-фп. Ксерокопії з матеріалів справ, що зберігаються в УФСБ РФ Архангельської обл., на ув'язнених, які були репресовані в Україні та відбували покарання на Соловках і були розстріляні 27 жовтня – 4 листопада 1937 року під Медвеж'єгорськом за рішенням трійки УНКВС Ленінградської області. Т. 2. 445 арк.
4.   ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп.1. спр. № 49834-фп. Майнова Справа у кримінальній справі по обвинуваченню В. Затонського. 178 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

5.   ДАІФО. ф. 9. Снятинське повітове староство, м. Снятин Снятинського повіту Станіславського воєводства оп. 1. спр. 17. Донесення про святкування 1-го Травня в с. Троїця та Заболотові. 20 квітня – 1 травня 1923. 4 арк.

Центральний Державний архів вищих органів влади і управління

6.   ЦДАВО України. ф. 1115. Українська Центральна Рада (УЦР), мм. Київ, Житомир. оп. 1. спр. 2. Комунікат Польського виконавчого комітету на Русі до УЦР з питань самостійності України, статут Канцелярії УЦР, 30.06.1917-30.09.1917. арк. 185а. Третій Універсал Української Центральної Ради.

7 листопада 1917 р. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/68-1385-1-2-185_-jpg/ (дата звернення 29.01.2025).

7. ЦДАВО України. Ф. 2188. Начальна команда Галицько-Української армії, м. Вінниця Подільської губернії. Оп. 2. Спр. 15. Накази тимчасового командувача галицькими частинами. 38 арк. URL: <https://zunr.arinsy.com/files/286/> (дата звернення: 19.01.2025).

Центральний державний архів громадських об'єднань і україніки України (ЦДАГОУ).

8. ЦДАГОУ. Ф. 9. Центральний комітет компартії Галичини. Спр. 4-а. Протоколи засідань ЦК КП Галичини, обіжники, листи по комітетам компартії Галичини. 05. 1920. – 07.09.1920. 118 арк.

II. Мемуари

9. Гірняк Н. Останній акт трагедії української Галицької Армії. Нью-Йорк : Видання Укр. Військово-Історичного Ін-ту в США, 1959. 281 с.

10. Сірко І. М. Ті незабутні роки. Ужгород: Карпати. 1978. 133 с.

III. Газетна періодика

11. Вірна Підпора. *Нова Україна*. 18 липня 1943, №109. С. 5.

IV. Література (статті та монографії)

12. Арсенич П. Галичани – жертви більшовицького режиму. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 72 с.

13. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 207–216.

14. Баган О. Феномен Галичини. Тернопіль: Крила, 2023. 316 с.

15. Бакала В. Формування компетентностей здобувачів освіти в історико-краєзнавчій діяльності (на прикладі вивчення життєпису Степана Кузика (1888–1947 рр.)). *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи*. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної

конференції, м. Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р. / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2023. С. 29 – 34.

16. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта : інноваційні аспекти: [монографія]. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.

17. Баханов К. Зміст навчального курсу історії України в добу українського національного відродження. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки*. 2022. Вип. 2. С. 37–47.

18. Бикова Т. Коротка історія Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди (1918 р.). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*, 2004. Вип. 12. С. 103–156.

19. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. / Пер. сл. І. М. Дзюби. К.: Пенмен, 2017. 768 с.

20. Бойда А. В. Галичани як учасники створення СРСР в 1920-1937 рр. *Звільнення від СРСР: історія і сьогодення : зб. матер. Всеукр. студ. наук. конф., з міжнародною участю, присвяченої 31-річниці розпаду Радянського Союзу та 100-річчю підписання договору щодо утворення СРСР, 20 травня. 2022 р.* Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2022. С. 20-23.

21. Бойда А. Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайка в 1937 р. *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 99–114.

22. Великочий В. Адамович С. Вітовські в боротьбі за українську державність. Ів.-Франківськ: Лілея НВ, 2024. 216 с.

23. Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка 1920 р. НТШ, 1986. Т. 203. 202 с.

24. Галицька-Дідух Т. В. Маріонеткові радянські республіки у політиці більшовицького уряду Росії періоду Української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип.150 (№11). Ч. 1. *Історичні науки*. С. 27–36.

25. Галицька–Дідух Т. В. Східногалицька проблема як об'єкт міжнародної політики (січень – серпень 1920 р.). *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 33–43.
26. Грицак Я. Українська соціал-демократія та Українська національна держава у 1917–1920 роках / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. Київ, 2015. 26 с.
27. Грицканюк В. Утворення маріонеткової ГСРР в Західній Україні як один із наслідків Першої світової війни. *На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять. Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914–1918 рр.*, Чернівці, 27–28 вересня 2024 р. Матеріали і тези доповідей / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. С. 55–57.
28. Гурак І. Студентство у боротьбі за відкриття українського університету у Львові та події 1 липня 1910 року. *Українознавчі студії*. 2007–2008. № 8–9. С. 305–315.
29. Давлєтова Г. Д. І. Донцов: початок формування світогляду. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 1(21).С. 138–143.
30. Дерев'янка С. Гібридна війна: інформаційно-безпековий вимір. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. Вип 18. С. 101 – 113.
31. Дерев'янка С. Спроби легітимації рашистського окупаційного режиму через референдум та їх нікчемність. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2022. Вип. 91. С. 249–261.
32. Десятов Д. Л. Оволодіти історичним простором. *Історія в школах України*. 2005. № 10. С. 18–20.
33. Десятов Д. Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*]. Серія : Історичні науки. 2012. Вип. 17. С. 82–89. URL: <https://surl.li/qmkgvx>

34. Дмитришин Р. Міщук М. Повномасштабне вторгнення як каталізатор появи окупаційних режимів на півдні і сході держави. *Politia*, 2023. № 6. С. 146–165.
35. Дмитришин Р. Стратегія деокупації Криму: теорія та практика. *Achievements of 21st Century Scientific Community: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference*, September 14–15, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine. С. 152–154.
36. Дяченко В. Варшавська битва 1920 р. у фокусі історичної пам'яті. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини»* / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 5. С. 19 – 22.
37. Єфіменко Г. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік / Відп. ред. С. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2012. 367 с.
38. Задорожна Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / упоряд. Г. Г. Яковенко. Харків, 2014. С. 25–32. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/6955>
39. Іванець А. Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб. К.: К.І.С. 2019. 448 с.
40. Кінд-Войтюк Н. Сучасний вчитель історії та інформаційно-комунікаційна компетентність на уроках історії у новій українській школі. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 24. 2021. С. 103–107.
41. Кобута Л. Володимир Левинський і політичні орієнтації українських соціалістів під час Великої війни (1914-1916). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 26. Львів, 2015. С. 168–174.
42. Ковальчук М. Останній заколот отамана О. Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.). *Військово-історичний альманах*. 2010. Ч. 1 (20). С. 4–29.

43. Ковальчук М. Ультиматум Раднаркому Центральній Раді: хроніка конфлікту (середина грудня 1917 р.). *Мандрівець*. 2013. № 3. С. 24–32.
44. Летошко О. Формування в учнів просторової компетентності засобами електронних картографічних джерел. *Історія України*. 2011. №10 (698). С. 13–16.
45. Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. Вип. 18. С. 101-118.
46. Литвин М. Наumenко К. Історія галицького стрілецтва. Львів: Каменяр, 1991. 200 с.
47. Лісна І. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.). Монографія у 3-х частинах. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2014. Ч. 2. 2014. 444 с.
48. Лутченко Н. В. Формування просторової компетентності на уроках історії та географії. *Історія та правознавство: Науково-методичний журнал*. 2019. № 7/9. С. 10–15.
49. Минта І. Паска Б. Особливості використання інфографіки на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 74. Т. 2. С. 308–314.
50. Найдюк Р. Участь Василя та Івана Сірків у процесах утворення КПСГ та реорганізації ЧУГА в 1919—1921-му рр. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11(29). С. 1293—1303.
51. Пономарьов, В. І. Формування хронологічної та просторової компетентності. *Історія та правознавство : Науково-методичний журнал*. 2012. № 29. С. 2–4.
52. Поплавський О. Радянські республіки Півдня України як знаряддя централістичної політики більшовиків на початку 1918 р. *Гуманітарний журнал*. 2012. № 2 –3. С. 97–103.
53. Присташ Л.Т. Ризький мирний договір 1921 р. і державно-правовий статус Східної Галичини. *Прикарпатський національний університет імені*

Василя Стефаника: Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Зб. наук. статей, 2022. Вип. 58. С. 100–110.

54. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.

55. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. Львів : Каменярь, 1989. 93 с.

56. Солдатенко В. Ф. Концепції української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років: монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 608 с.

57. Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. Монографія / В. Балюк, М. Дорошко, В. Парух та ін.; наук. ред. В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко. Київ: Ніка-Центр; Люблін: Видавництво УМКС, 2021. 424 с.

58. Тищик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 197 с.

59. Тищик Б. Новосядло І. Українські січові стрільці – зародок національних збройних сил новітнього часу (до 105-річчя утворення легіону українських січових стрільців). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2019. Вип. 69. С. 51–66.

60. Удод О. Історіографія Донецько-Криворізької радянської республіки. *Регіональна історія України* : зб. наук. ст. Київ: Ін-т історії НАН України, 2007. Вип. 1. С. 221–228.

61. Фідря О. Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів. *Історія в школі.* 2003. №3. С. 18–23.

62. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії. *Історія в школах України.* № 5. 2009. С. 17–21.

63. Фініковський Ю. Данило Шумук у комуністичному русі на Волині (20–30-ті рр. XX ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія: Історичні науки. 2018. Вип. 27. С. 85–89.

64. Шабельніков В. І. Проблеми історії Донецько-Криворізької республіки: історіографічний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2013. Вип. 6. С. 53–61.

65. Шикір Ю. Метод «Шість капелюхів мислення»: історія, сутність, переваги. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства*. 2020. № 2. С. 162–167.

66. Шишко А. Г. «Одеська радянська республіка»: політика терору. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2011. Вип. 22. С. 168–178.

V. Енциклопедична і довідкова література

67. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3: Предметно-тематична частина: К–О / Відп. ред. М. М. Варварцев. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2012. 315 с.

68. Усенко І. Одеська радянська республіка. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-74982> (дата звернення: 15.02.2025).

VI. Матеріали електронних ЗМІ

69. 90 років тому кримські татари повстали проти радянської влади. *Радіо Свобода*. 2008. 22 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1114661.html> (дата звернення 29.01.2025).

70. Головач А. Проти орд та імперій. 13 фільмів про героїв, які боролися за незалежну Україну. *New Voice: Life*. 2022. 14 жовтня. URL: <https://life.nv.ua/ukr/art/istorichni-filmi-10-ukrajinskih-filmiv-pro-borotbu-za-nezalezhnist-divitisya-onlayn-50107422.html> (дата звернення 29.01.2025).

71. Грабовський С. КПЗУ: трагедія революційних романтиків. *Радіо Свобода*. 2008. 4 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html> (дата звернення 29.01.2025).

72. Кінша Д. Комітет з питань свободи слова, «диктаторські закони», бійки – що відомо про Шуфрича, якого підозрюють у держзраді. *Суспільне*. 2023. 15 вересня. URL: <https://suspilne.media/573613-komitet-z-pitan-svobodi-slova-diktatorski-zakoni-bijki-so-vidomo-pro-sufrica-akogo-pidozruut-u-derzzradi/> (дата звернення 29.01.2025).
73. Кремль опублікував вимоги «гарантій безпеки» до НАТО із пропозицією не приймати Україну. *Європейська Правда*. 2021. 17 грудня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/17/7131700/> (дата звернення 29.01.2025).
74. Курилишин К. Галичина 1910–1914 років – очима «Діла». *Збруч*. 2020. 11 червня. URL: <https://zbruc.eu/node/98270> (дата звернення 29.01.2025).
75. Міреп П. Новий Комар – «ворога вибили»: в ЗСУ підтвердили відновлення контролю над селом. *Суспільне Донбас*. 2024. 5 грудня. URL: <https://suspilne.media/donbas/895491-novij-komar-voroga-vibili-v-zsu-pidtvverdili-vidnovlenna-kontrolu-nad-selom/> (дата звернення 29.01.2025).
76. Одеська радянська республіка: півтора місяці терору та вбивств. *Одеське життя*. 2023. 22 січня. URL: <https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/odeska-radianska-respublika-pivtora-misiatsi-teroru-ta-vbyvstv> (дата звернення 29.01.2025).
77. Окаринський В. Галицький комуністичний заштрик-1920, або Експорт большевизму і «червона» богема. *Culture.pl*. 2022. 11 вересня. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/halytskyy-komunistychnyy-zashtryk-1920-abo-eksport-bolshevyzmu-i-chervona-bohema> (дата звернення: 11.02.2025).
78. Романенко В. СБУ знайшла у Шуфрича документ зі схемою автономії Донбасу – джерело. *Українська Правда*. 2023. 15 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/15/7419955/> (дата звернення 29.01.2025).
79. Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка. Історія сепаратистського міфу. *Історична Правда: тексти*. 2011. 11 лютого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/11/23624/> (дата звернення 29.01.2025).
80. Солонина Є. Війни не буде? Експерти про результати «нормандських» переговорів та відповідь США на ультиматум Росії. *Радіо Свобода*, 2022. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-rf-ukrayina-eskalatsiya-ssha-nato-prognoz/31674868.html> (дата звернення 29.01.2025).

81. Філіпов І. Битва за Одесу: гайдамаки проти більшовиків. *Локальна Історія*. 2024. 30 січня. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/bitva-za-odesu-gaidamaki-proti-bilshovikiv/> (дата звернення 29.01.2025).

82. Хома І. Перші «совєти» в Галичині: коли і хто такі? *Дивись Info*. 2017. 16 серпня. URL: <https://dyvys.info/2017/08/16/pershi-sovyety-v-galychyni-koly-i-hto-taki/> (дата звернення: 22.01.2025).

83. Цими днями 103 роки тому Одеса мала свої Крути. Місто чинило героїчний опір більшовикам. *Еспресо TV*. 2021. 30 січня. URL: <https://espresso.tv/news/2021/01/30/cymy-dnyamy-103-roky-tomu-odesa-mala-svoyi-kruty-misto-chynylo-geroyichnyy-opir-bilshovykam> (дата звернення 29.01.2025).

84. Шурхало Д. Полковник армії УНР Петро Болбочан: жертва інтриг чи претендент у диктатори? *Радіо Свобода*. 2020. 12 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/polkovnyk-bolbochan-zhertva-intryh-chy-pretendent-u-dyktatory-/30887631.html> (дата звернення 29.01.2025).

85. Щетина Ю. Бадюк О. «Спочатку припинення вогню». Що чекає на окуповані території у 2025 році? *Радіо Свобода*. 2024. 30 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-2024-rik-v-okupatsiyi-shcho-bude-u-2025-rotsi/33255339.html> (дата звернення 20.01.2025).

VII. Підручники і посібники

86. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.

87. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.

88. Гуцало Л., Маркевич О. Актуальні проблеми історії та методики її викладання в профільній школі. Методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 78 с.

89. Іванов В., Волошенюк О., Мокрогуз О. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: Посібник для вчителя. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси. 2016. 243 с.

90. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

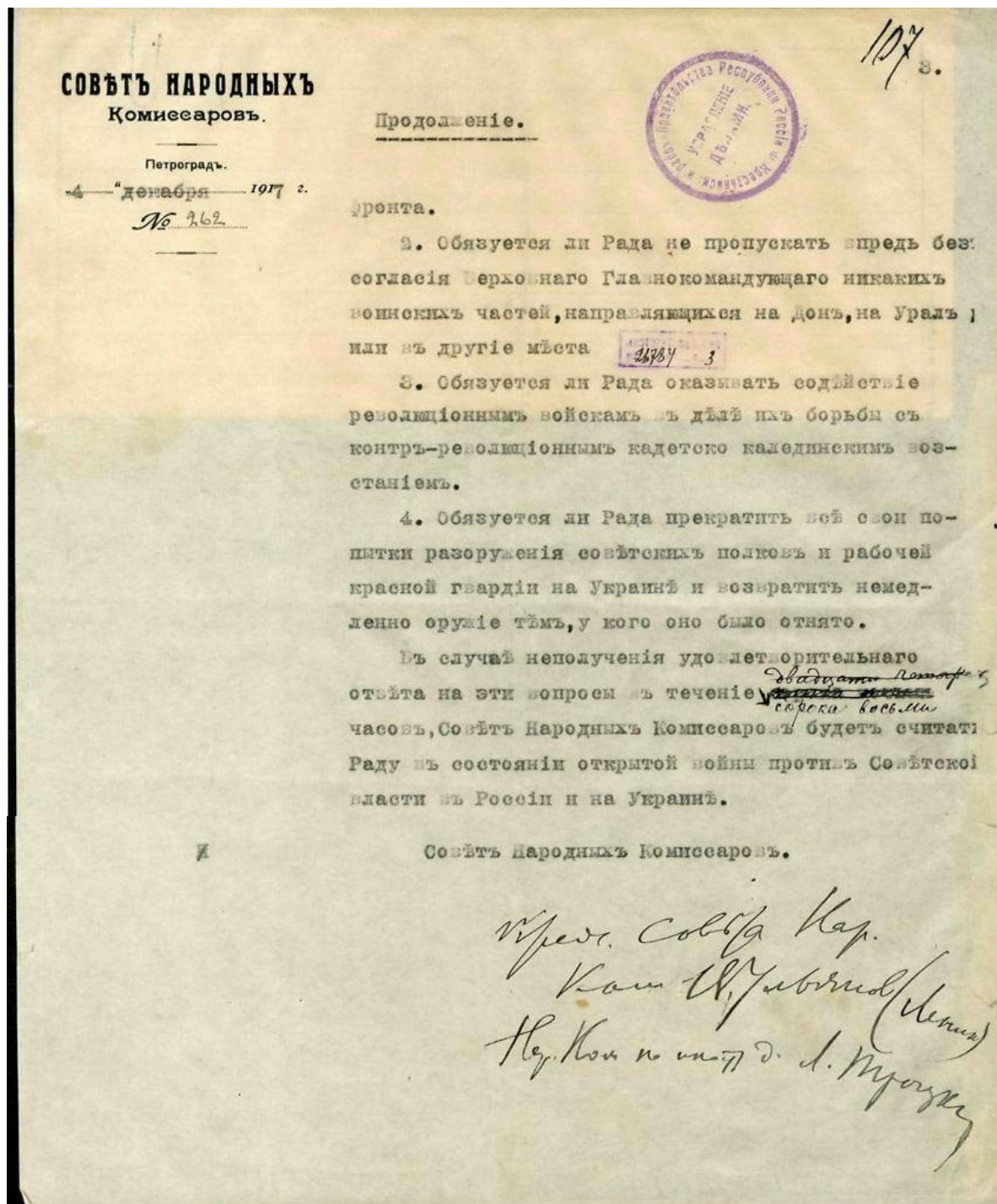
91. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі: методичний посібник. Київ: Генеза. 2005. 328 с.

92. Практична медіаосвіта: медіаграмотність в освітньому просторі: навч.-метод. посібник / уклад. : В. В. Байдик, О. В. Проніна; за заг. ред. В. В. Байдик. Лисичанськ, 2021. 66 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради за підписами В. Леніна та Л. Троцького, 4 грудня 1917 р.

Джерело: Маніфест до українського народу [матеріали Вікіпедії]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Манифестъ_къ_украинскому_народу.pdf

**Територія, на яку претендувала
Донецько-Криворізька Радянська республіка в 1918 р.**

Джерело: Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка. Історія сепаратистського міфу. *Історична Правда: тексти*. 2011. 11 лютого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/11/23624/> (дата звернення 29.01.2025)

Полковник армії УНР Петро Болбочан, на тлі мапа Криму і учасники походу на Крим у 1918 р.

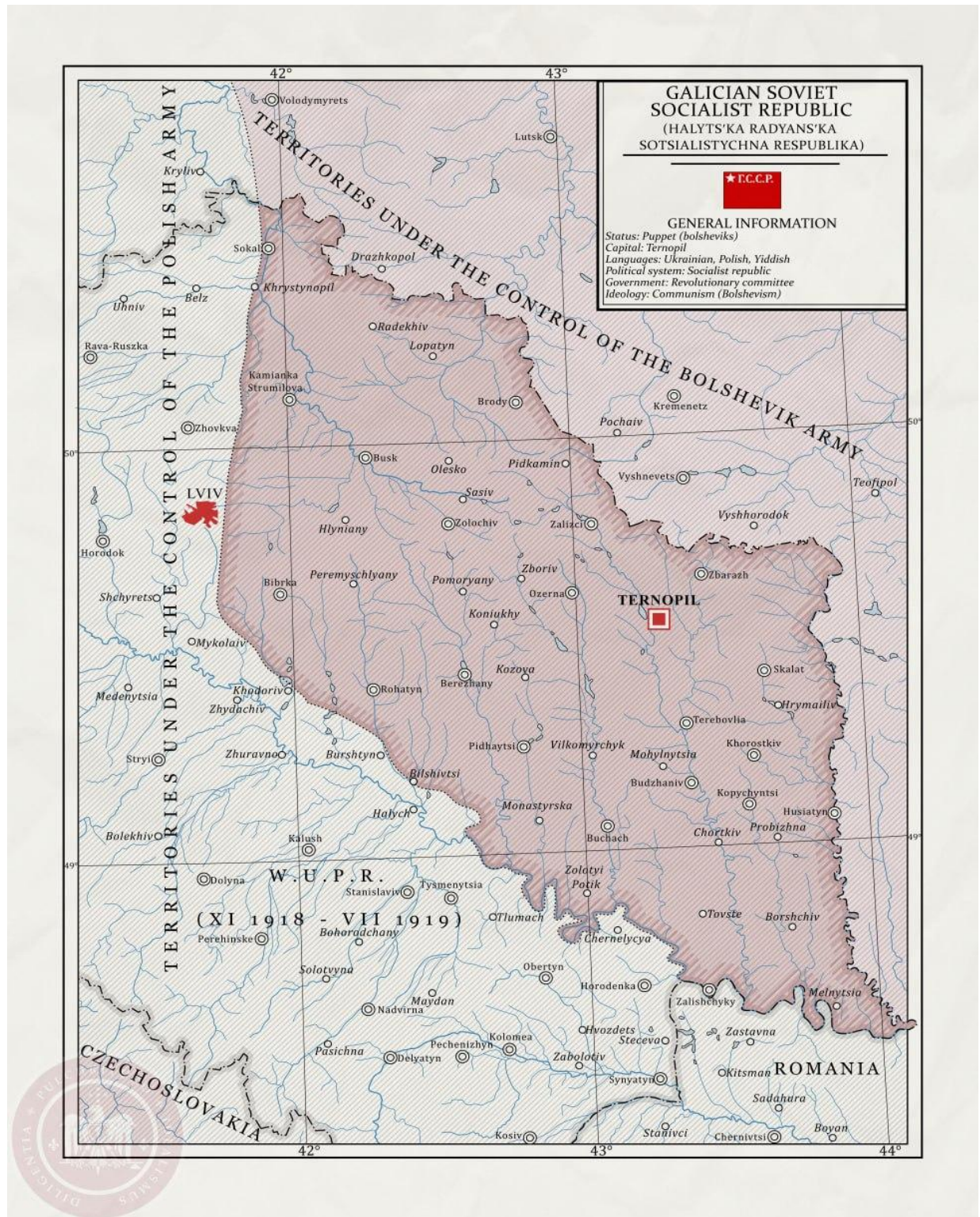

Інтерактивна мапа Кримська операція Петра Болбочана 1918 року авторства С. Громенка.

Джерело: Кримська операція Петра Болбочана. *Радіо Свобода*. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/interactive-map/29225553.html>

Мапа Галицької Радянської Соціалістичної Республіки станом на серпень 1920 р.

Джерело:

Проект

Despotat.

2024.

URL:

<https://www.deviantart.com/lordavigos/art/Galician-SSR-1088102791>

Автор дипломної роботи здійснює архівно-пошукову діяльність по темі свого дослідження у Державному архіві Івано-Франківської області.

м. Івано-Франківськ, 9 жовтня 2024 р.

Джерело: приватний архів автора

Додаток Д

Додаток Д.1.

**Відповідь ГДА СБУ від 16.08.2024 р. гр. В. Грицканюку на запит щодо
отримання архівно-кримінальних справ з фонду № 6 цієї установи, які
стосуються вищого керівництва ЧУГА і ГСРР**

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

16.08.2024 № 24/5-П-1613/24 На № П-1613 від 06.08.2024

Василію Грицканюку
jam2003kingston@gmail.com

Ваше звернення щодо пошуку та надання копій архівних документів про Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (далі – ГСРР) 1920 року Галузевим державним архівом Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) розглянуто.

Надсилаємо копії документів архівних кримінальних справ № 40215-фп на командира Червоної Української галицької армії Порайка Василя Івановича, № 49834-фп і № 75160-фп на керівників ГСРР Затонського Володимира Петровича і Барана Михайла Лукича, що зберігаються у фонді 6 (Фонд кримінальних справ на реабілітованих осіб) ГДА СБУ.

В ГДА СБУ будь-яких інших відомостей з означеного питання не виявлено.

Пошук можливо продовжити в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (вул. Солом'янська, 24, м. Київ, 03110, e-mail: tsdavo@arch.gov.ua), Центральному державному архіві громадських об'єднань та українців (вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011, e-mail: tsdahou@arch.gov.ua), Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (площа Соборна, 3-а, м. Львів, 79008, e-mail: tsdial@arch.gov.ua), Державному архіві Тернопільської області (вул. Сагайдачного, 14, м. Тернопіль, 46001, e-mail: archive_te@arch.gov.ua) та Державному архіві Львівської області (вул. Підвальна, 13, м. Львів, 79008, e-mail: archive_lviv@arch.gov.ua).

Додаток: за текстом, 3 WinRar файли (3,56 Гб).

Директор державного архіву Андрій КОГУТ

11/12

Джерело: приватний архів автора

**Протокол засідання політбюро ЦК КПСГ (центральный орган влади ГСРР)
№ 13 від вересня 1920 р. м. Тернопіль**

ПРОТОКОЛ Ч. 13.

Засідання Політбюро Ц.К.К.П.С.Г. від 8 вересня 1920 р.

ПРИСУТНІ : т.т. Затонський, Савка, Левинський і Літвинювич.

ГОЛОВА : т. Затонський

СЕКРЕТАР : т. Крамошутський

Засідання починається о 10-30 годині вечора.

ВСТУП : ПОСТАНОВИЛИ :

---

1. Проект декрету про Робітничо-селянську інспекцію. П р и я т и.

2. Спитав відкриття партійної школи при Ц.К. Відкрити Центральну партійну школу на 200 слухачів.

3. Затвердження програми Центральної партійної школи. З а т в е р д и т и.

Засідання скінчилося о 3 годині ночі

Голова засідання / підпис /

Секретар / підпис /

В оригіналом візирок: Секретар Ц.К. *Крамошутський*

Джерело: Центральний державний архів громадських об'єднань і україніки України (ЦДАГОУ). Ф. 9. Центральний комітет компартії Галичини. Спр. 4-а. Протоколи засідань ЦК КП Галичини, обіжники, листи по комітетам компартії Галичини. 05. 1920. – 07.09.1920. арк. 17.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок – № 19

Дата- 08.11.2026

Клас-10-Б

Тема: «Маріонеткові радянські республіки на території України в 1917–1921 рр»

Мета:

Навчальна:

- ознайомити учнів з причинами створення, особливостями та діяльністю маріонеткових радянських республік на території України в 1917–1921 рр. /*інформаційно-логічна, аксіологічна*
- пояснити роль більшовицької Росії у встановленні радянської влади в Україні. /*інформаційно-логічна, аксіологічна*
- Сформувати уявлення про відмінності між радянськими республіками та національними українськими державними утвореннями (УНР, ЗУНР, ГСРР). /*інформаційно-логічна, аксіологічна*

Розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей, гри мікрофон, мозкового штурму, перегляду відеоролика, робіт в групах) /*логічна, аксіологічна, просторова, хронологічна*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі усних відповідей на знання та розуміння дат(хронології), повторення раніше засвоєних дат;) /*хронологічна*
- формувати вміння характеризувати та порівнювати історичні постаті; /*аксіологічна*
- розвивати увагу, пам'ять, мислення, вміння висловлювати власну думку, аналізувати та робити висновки (за допомогою мозкового штурму); /*логічна*
- розвивати вміння учнів правдиво і кваліфіковано аналізувати історичні події на основі даних джерел; /*логічна*

Виховна:

- виховувати почуття поваги до історії / *аксіологічна, хронологічна, особиста, просторова, логічна*
- виховувати мужність, хоробрість на користь держави; / *громадянська, особиста, аксіологічна*
- виховувати повагу дітей до історичних пам'яток (документи); / *громадянська, особиста*
- виховувати вміння працювати в колективі (командна робота під час завдань на уроці) / *комунікативна, логічна*
- виховувати розумове бачення історії (на основі плакатів, брошур) / *аксіологічна, особиста*
- формувати критичне мислення на основі роботи з документами / *логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей / *комунікативна, логічна*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник, зошит

Основні дати:

7 листопада 1917 р. – Жовтневий переворот у Петрограді (початок радянської влади в Росії).

24–25 грудня 1917 р. – I Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові. Проголошення радянської влади в Україні, створення **Народного секретаріату**.

9 лютого 1918 р. – Вступ більшовиків до Києва. Тимчасовий уряд УНР залишає столицю.

12 лютого 1918 р. – Проголошення **Донецько-Криворізької радянської республіки**.

10 березня 1919 р. – Проголошення **Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР)** у Харкові.

15 липня 1920 р. – Проголошення **Галицької соціалістичної радянської республіки (ГСРР)** в Тернополі.

18 вересня 1920 р. – Ліквідація ГСРР.

Основні терміни: маріонеткова держава, радянська республіка, народний секретаріат, Центральна Рада, більшовики

Основні історичні постаті: Володимир Ленін, Йосип Сталін, Георгій П'ятаков, Християн Раковський, Юрій Коцюбинський, Микола Скрипник

План уроку

1. Причини створення маріонеткових радянських республік
2. Перша спроба – Народний секретаріат (грудень 1917 – квітень 1918)
3. Друга спроба – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України (листопад 1918 – січень 1919)
4. Третя спроба – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)
5. Інші проекти радянських республік на території України ГС(Р)Р (Галицька Соціалістична Радянська Республіка)
6. Роль радянських республік у громадянській війні в Україні

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв.	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів.		
7 хв.	II. Перевірка домашнього завдання		1. Вправа «Тести». <i>До дошки викликається по чотири дитини. Кожен з них обирає картку з варіантом відповіді. Учитель зачитує запитання. Ті учні/учениці, в чиїх руках неправильна відповідь мають сісти.</i> 1) Який діяч не був членом Директорії УНР?	

			А Ф. Швець Б О. Андрієвський В <u>М. Грушевський</u> Г В. Винниченко 2) Які верстви населення підтримували соціально-економічну політику Директорії УНР? А Буржуазія Б <u>селяни</u> В поміщики Г інтелігенція 3) Коли було ухвалено цитований документ? <i>«Українська Національна Рада є Конституантою тієї частини українського народу, яка живе в айстро-угорській монархії...»</i> А Грудень 1917 р. В <u>жовтень 1918 р.</u> Б січень 1918 р. Г січень 1919 р. 4) Яка подія увійшла в історію України як «Листопадои1 зрив»? А Бій під Мотовилівкою між військами Директорії УНР і гетьмана П. Скоропадського Б Перший Зимовий похід Армії УНР В державний переворот і прихід до влади гетьмана П. Скоропадського Г <u>військовий переворот, організований Українською Національною Радою у</u>	

		Заснований у Харкові Очолював Георгій П'ятаков Проголошення Української Народної Республіки Рад Залежність від РСФРР 3. Друга спроба – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України (листопад 1918 – січень 1919) Центр – м. Суджа (Курська губ.) Фактичне керівництво з Москви уряд більшовицького вторгнення 4. Третя спроба – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) Проголошена в січні 1919 р. Формально незалежна, але підконтрольна РСФРР Констатується залежність від Комінтерну та Кремля 5. Інші проєкти радянських республік на території України Донецько-Криворізька радянська республіка (1918) Намір об'єднатися з Росією, протистояти УНР	Яким чином радянські республіки допомагали легалізувати більшовицьке втручання? Чи можна вважати УСРР самостійною державою? Обґрунтуй. Які ознаки вказують, що ці республіки були маріонетковими? Якби радянські республіки не були створені — як могла б змінитися доля України?	<i>аксіологічна</i> <i>логічна</i> <i>Логічна</i> <i>логічна</i>

		Не визнана навіть більшовиками Одеська радянська республіка Кримська радянська республіка (частково на півдні України) ГС(Р)Р (Галицька Соціалістична Радянська Республіка) – це тимчасове територіальне утворення, яке проголошувалось у 1920 році на території Східної Галичини, що була під контролем Червоної армії під час польсько-радянської війни. ГСРР не існувала довго, всього 52 дні, і припинила існування 21 вересня 1920 року, після відступу Червоної армії та відновлення контролю Польщі 6. Роль радянських республік у громадянській війні в Україні Засіб просування радянської влади Придушення національних урядів Поширення більшовицької ідеології Перегляд відеоролику https://www.youtube.com/watch?v=IwXVNO66YRU	Яке рішення було прийнято на Паризькій мирній конференції щодо західноукраїнських земель? Чи можна сказати, що ЗУНР була продовженням українського визвольного руху, а ГСРР — способом утвердити радянську владу на західноукраїнських землях? Дайте відповідь на питання – ЗУНР не змогла зупинити Польщу лише тому, що?	логічна логічна логічна логічна Хронологічна

			«Мікрофон» продовжіть речення Я запам’ятав..... Я дізнався.... Найбільше мене зацікавило... Мені сподобалося.....	Логічна аксіологічна												
5 хв.	VI. Систематизація знань		Завдання: Порівняльний аналіз ЗУНР і ГСРР Інструкція: У парах або малих групах порівняйте Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) та Галицьку соціалістичну радянську республіку (ГСРР) за наступними критеріями. Заповніть таблицю, а потім зробіть висновок: яка з республік була справді українською державою, а яка — маріонетковою? Порівняльна таблиця <table><tr><td>Критерій</td><td>ЗУНР</td><td>ГСРР</td></tr><tr><td>Дата утворення</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Територія</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Форма правління</td><td></td><td></td></tr></table>	Критерій	ЗУНР	ГСРР	Дата утворення			Територія			Форма правління			Логічна Хронологічна Аксіологічна
Критерій	ЗУНР	ГСРР														
Дата утворення																
Територія																
Форма правління																

			<i>Очільники (лідери)</i> <i>Політичні цілі</i> <i>Ставлення до незалежності України</i> <i>Підтримка з боку населення</i> <i>Залежність від інших держав</i> <i>Тривалість існування</i> <i>Причини ліквідації</i>	
3 хв.	VII. Висновки	- У 1917–1921 роках більшовицька Росія створювала на українських землях так звані радянські республіки, щоб легалізувати свою владу і боротися з УНР. Ці республіки були маріонетковими — вони існували лише формально, а насправді виконували накази з Москви. Їх використовували як прикриття для захоплення України. - Насправді це не була влада українського народу, а спроба замінити українську державність на радянську систему. Історія цих республік показує, наскільки важливо мати справжню незалежність і вміти захищати свою державу.		<i>Логічна</i> <i>Хронологічна</i> <i>Аксіологічна</i>
1 хв.	VIII. Домашнє завдання		Опрацювати відповідний параграф Напишіть коротке есе на тему: «ЗУНР і ГСРР: дві різні дороги для Західної	

			України» (5–7 речень). Зробіть висновок: яка з республік більше відповідала національним інтересам українців?	